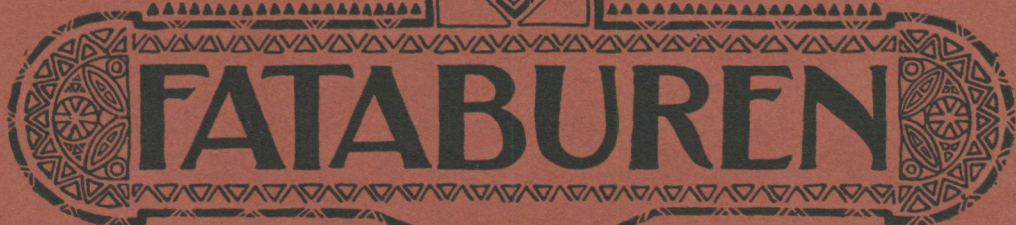

NORDISKA MUSEET

FATABUREN

1907

HÄFT. 2

KULTURHISTORISK-TIDSKRIFT

• UTGIFVEN AF •
BERNHARD SALIN
MUSEETS STYRESMAN

C. W. v. Sydow, Studier i Finnsägner och besläktade byggmästarsä- sägner	65
N. Sjöberg, Konung Gustaf I:s fatbur på Gripsholm	79
Agnes Branting, Knytning, knyppling och sprängning	105
Sune Ambrosiani, Från 64 Västerlånggatan, Stockholm	119
Sammanträden: Svenska Fornminnesföreningen, Urd i Uppsala. Nya fornminnesföreningar: Dalslands Fornminnesförening, Ystads Fornminnesförening	128

Författarne äro ensamma ansvariga för sina uppsatsers innehåll.

Studier i Finnsägnet och beslätade byggmästar- sägner

af

C. W. v. Sydow.

Finnsägnet i Lund.

Den äldsta uppteckning af denna sägen står att läsa i Jens Laurit-
søn Wolf, *Encomion Regni Daniæ*, Köpenhamn 1654, s. 568
—571, där den har följande lydelse:

. . . Bemelte Kraffts Kircke/ er funderet paa nogle Steen Pil-
lere/ udi blant hvilcke Pillere paa den eene er at see staa udhugget
en Trold/ som omfauffner samme Piller til den Ende/ at vilde den
nedbryde/ oc bemelte Kircke kuldcaste/ paa den anden Pillere seer
mand oc staa udhuggen forneffne [s. 569] Trolds Qvinde/ med sine
Børn udi Armen/ Aarsagen hvorföre at denne Trold saaledis Pilleren
omfauffner/ oc Kircken vilde kuldcaste siges at være denne: Nem-
lig at der bemelte Kircke stod udi Bygning/ da gick S. Laurentius
ved sig at offverveye oc betracte/ ved hvad Middel Kircken kunde
bliffve gandske fuldfærdiget/ oc eftersom der fattedes meget paa hen-
dis Bygning/ hvor til ingen Forraad vaar/ der nu S. Lauritz saa
gick udi sine besværlige oc omhyggelige Tancker/ siges en Trold at
være kommen til hannem/ oc erbødet sig at ville denne Kircke med
en hast fuldfærdige/ med saadan Condition oc Vilkaar/ at S. Lauritz
skulde sige hannem sit Naffn/ oc hvad hand heed/ hves hand icke
det kunde gjøre/ skulle S. Lauritz forskaffe oc giffve hannem Soel oc
Maane/ oc dersom S. Lauritz end det icke kunde effterkomme/ da
skulle oc vilde Trolden sticke S. Lauritzses Øyne ud/ det oc S. Lau-
ritz samtøckte oc bevilget: Men see hvad skeede der? Trolden for-
sømmede sig icke/ men snarlig Kircken opbygte/ oc der Laurentius

det saae/ bleff hand saare bedrøffvet/ thi hannem stod trende onde Vilkor fore: Det ene Troldens Naffn at paa finde/ [s. 570] vaar hannem u-mugeligt oc besværligt/ Soel oc Maane aff Himmelen at kunde nedtage/ det vaar endda u-mugeligere/ oc for det tredie/ da vilde S. Lauritz nødigt miste begge sine Øyne/ udi saadan stor oc meget høy Bekymring/ gick S. Lauritz uden for Lund oc spadserede/ oc aff saadan Spadsering oc vanckelmodige Tancker bleff hand træt oc mødig/ ocsaa omsider nedlagde sig ved en Høy/ oc at hvile/ oc imidler Tid hand saa ligger at hvile/ da hørde hand Troldens Trold Unger oc Børn at skrige oc græde/ hvor ud offver Moderen som vaar inde talede til det ene Barn/ med saadanne Ord/ sigendis: Tjig stille Sønnen min/ i Stæd kommer Find Faderen din/ oc skal giffve dig Soel oc Maane at lege med/ eller begge S. Lauritzses Øyen. Der denne bedrøffvet S. Lauritz hørde denne Samtale imellem Troldinden oc hendis Børn/ oc udi sønderlighed hørde det Ord/ som vaar Find/ Troldens Naffn/ da bleff hand meget glad/ oc strax begaff sig ind i Lund/ med Glæde oc stor Frimodighed. Oc som S. Lauritz sig nu en Dag til Kircken forføyet/ dens fuldkomne Bygning som nu tilstundet/ at vilde see/ da indstille Trolden sig for [s. 571] S. Lauritz/ oc kreffver aff hannem sin Løn oc Betalning for sit Arbeyd/ hvor til S. Lauritz hannem skulde haffve svaret oc sagt saaledis: Find/ ingen Løn giffver jeg dig: Førend Kircken er færdig tro du mig. Der Trolden hørde dette Ord Find/ at S. Lauritz saa viste at neffne hans Naffn/ da bleff hand der udoffver saa vred oc grum/ at hand den ene Piller med begge sine Arme omfauffnet/ oc udi saa Maade ville den gandske Bygning kuldkaeste/ hvilcket S. Lauritz hannem formeente aff den Mact som hand haffde aff den/ som vaar Mectiger oc Sterckere end Trolden/ hvor effter at Trolden med sin Troldinde oc Børn bleff paa Pilleren staaendes/ som endnu er tilsiune. Her aff maa en hver tro saa meget som hand self vil/ etc.

De flesta senare författare, som berättat sagan, ha haft denna uppteckning som källa.¹ Några ha dock en något afvikande formu-

¹ Sålunda citeras Wolf af A. Stobæus i hans *Disputatio philosophica de Fabulis et Mythologia*, Lund 1705, där sagan får en symbolisk utläggning. I Brunius, *Nordens äldsta metropolitankyrka*, Lund 1854, s. 100, Johan Corylander, Berät-

lering. Sålunda anmärker N. H. Sjöborg (Samlingar för Nordens Fornälskare, tom 2, Sthlm 1824, s. 180—82), som för öfrigt hufvudsakligen följer Wolf, att denne citerar trollkvinnans sång felaktigt. Den skulle i stället lyda: »Tig stille sönen min — Finn kommer, faderen din, — Sol, måne, S:t Lars öyen — Han bringer hid i höien». Detta motiveras med att »tråll äro aldrig i förlägenhet af rimm». I olikhet med Wolf framhålles också, att »en enda viktig sten felade i kyrkobyggnaden», då trollet begärde sin lön.¹

Äfven Afzelius, Svenska folkets sagohäfder III, följer i hufvudsak Wolf, men slutet är något olika. Trollet förvandlas nämligen till sten därigenom att helgonet gör korsets tecken och säger: »Stånden I här i sten till domedag!» Däremot förtäljes ingenting om på hvad sätt helgonet visar jätten, att han fått veta dennes namn.

H. Hofberg, Svenska Folksägner, Sthlm 1882, berättar sagan ganska godtyckligt omskrifven. Versen lyder: Tyst, tyst, lill' sonen min! I morgon kommer far din Finn, Med måne och sol eller Laurentius ögon (förmodligen bearbetning efter Wolf); och Laurentius säger till jätten: »Kom ner Finn! Den sten, som återstår, lägga vi själfve dit . . . Kom ner Finn! Nu behöfva vi ej din hjälp längre» . . .

Af dessa fyra versioner är Wolfs naturligtvis på grund af sin ålder af högt värde, ehuru den i några punkter måste korrigeras. Sjöborgs anmärkning mot vaggvisans form är alldeles obefogad, i det den Sjöborgska verstypen ej förekommer i någon annan variant vare sig från Lund eller andra platser. Däremot är Wolfs berättelse på en annan punkt förfuskad, nämligen i fråga om slutuppgörelsen mellan helgonet och Finn. Den nämner ingenting om, att kyrkan

---

telse om Lunds Domkyrka (skrifven efter 1754, utg. 1884 af M. Weibull) och Pehr Savarin, Kort Beskrifning om Lunds Domkyrka, Lund 1795, berättas sagan efter Wolf och Stobæi uttydning vidfogas. Ursin, Reise i Sverrig år 1838, Khvn 1839, s. 36, 37, berättar likaledes efter Wolf, men med verserna omsatta i prosa. De öfriga författare, som mer eller mindre utförligt relatera sagan, kan man alldeles lämna ur räkningen, emedan den vanligen behandlas så kortfattadt eller godtyckligt, att karakteristiska drag saknas.

¹ Sjöborgs version är för öfrigt ej att anse som en själfständig variant, ty den följer Wolf noggrant i alla detaljer utom i de båda nämnda afvikelserna samt i framställningssättet.

ej är fullt färdig, fast det i någon mån framgår af den enkla versen. Detta framhålles däremot uttryckligen af Sjöborg och Hofberg: den sista stenen felas; och som detta drag förekommer i de allra flesta varianter af såväl den egentliga Finnsäggen, som af de på kontinenten vanliga sägnerna om djäfvulen som byggmästare, så måste detta höra till den ursprungliga säggen. — Men då kyrkan ej är färdig, är det orimligt att, som Wolf gör, låta jätten begära sin lön. Detta drag förekommer heller ej i någon annan variant, utan det är alltid helgonet, som afbryter jättens arbete genom att ta sig anledning att nämna hans namn. Den alldeles ofolkliga vers, som Wolf lägger i helgonets mun: »Finn, ingen lön giver jeg dig, Før Kirken er færdig tro du mig», måste då likaledes förkastas. Den förekommer ej i någon annan själfständig variant och bär dessutom alla spår af att vara tillverkad af någon lärd rimmare på 1600-talet. Hela Wolfs slutscen är således alldeles påtagligt af litterär, ej folklig beskaffenhet och saknar värde som folkloristiskt material.

Logiskt sedt är motsvarande stycke hos Hofberg bättre, men helgonets replik anföres i en ofolklig, tradig novellprosa. Hos Afzelius saknas i olikhet med alla öfriga varianter någon full motsvarighet till denna episod, i det han ej omtalar, hur helgonet får tillfälle att uttala jättens namn. Däremot har han en annan episod, som i alla andra varianter saknas. Korstecknet och helgonets ord: »Stånden I här i sten till domedag», är tydligen romantikerns diktade tillägg och har ej med folksäggen att göra.

Ingen af dessa varianter kan alltså göra anspråk på full tillförlitlighet, emedan de alla mer eller mindre fått en litterär, ofolklig omredigering af bildade personer utan rätt förståelse för folksägnens egenart. Karakteristiskt nog finns säggen ej tryckt i verkligt folklig form. Man kan vara tämligen säker om, att t. ex. en så flitig samlare af skånsk folklöre som Eva Vigström mången gång hört den berättas bland allmogen eller åtminstone blifvit erbjuden att få höra den; *men den har då ansetts så välkänd, att någon ny uppteckning ej behöfts!* Genom efterfrågningar bland allmogen har jag emellertid lyckats få några fullt äkta varianter, som jag här skall

återge i korthet med angifvande blott af de mest karakteristiska detaljerna.¹

1. En munk (onämnd) vill bygga en kyrka i Lund och gör kontrakt med en jätte. Vaggsång:

Sof, sof sonen min!
I morn kommer Finn, far din,
då får du leka med sol och måne
eller munkens båda ögon.

Jätten arbetar på taket och skall sätta in sista stenen, då munken säger:

Kom ner nu Finn!
Sista stenen slår jag själf in.

Jätten säger, att kyrkan aldrig skall bli färdig, hvarpå han försvinner. Hans hustru omtalas ej.²

2. En man (onämnd) vill bygga kyrka i Lund och gör kontrakt med en jätte. Vaggsång:

Sof, sof gossen min!
I morgon kommer Finn, faren din
med hin mannens hjärteblod
eller sol och måne.

Jätten skall sätta in sista stenen, då mannen säger: »Finn, slå den siste stenen bättre in!» Finn slog stenen igenom och sade, att kyrkan aldrig skulle bli färdig, hvarefter han försvinner. Hans hustru omtalas ej.

3. En man (onämnd) gör kontrakt med en jätte om en kyrkas byggande (berättarinnan minns ej hvilken). Kan han ej gissa jättens namn, skall denne ha hans öga (ej sol och måne!). (Vaggsången

¹ Af dessa har den första berättats för mig af en elev vid Ronneby kvinnliga folkhögskola, som i sin tur hört den af en småskolelärarinna från Ystad. Den andra är berättad af Ida Nilsson, Bosarp, elev vid Lunds småskolelärarinneseminarium. En annan elev från Valleberga sade sig ha hört den på aldeles samma sätt. Den tredje är upptecknad efter Nanny Sverkersson, Johanneshus, elev vid Ronneby småskolelärarinneseminarium.

² En variant, närbesläktad med denna, ligger tydligen till grund för följande verser i Tegnér's Gerda: Till kyrkan Sankt Laurents sig glad beger. »Du Finn, kom ner, Finn, Finn, kom ner ur det höga! På tornet blott fattas en endaste sten, Den lägges se'n Men Gud har bevarat mitt öga.» — »Och heter jag Finn, af jätteätt, Ej läggs så lätt Den stenen, — den eden jag svär dig. En evig ruin skall din kyrka stå Och utanpå Och innantill aldrig bli färdig.»

hade berättarinnan glömt). Mannens ord till jätten var: »Finn, för den stenen bättre in!» Jättebustrun nämnes ej.

Helgonets ord till jätten ha i dessa uppteckningar en både karaktéristisk och folklig form. Att alla de litterära varianterna härvidlag blifvit förfuskade är tydligt, i synnerhet om man jämför motsvarande ord i de danska Finnsägnerna, t. ex. »Nå Find, sætter du mig den siste Sten ind!» (Dronninglund), »Find, den Sten sætter du vind» eller »Å Find, slå mig den sten lidt længere ind» (Vind m. fl.), »Nå Find sæt nu den sidste Sten godt ind» (Skjødstrup), »Find sæt mæ den Sten bæjer ind» (Ålsø) m. fl. Jämför äfven de nordskandinaviska varianternas: »Skalle sætt spiran rätt!»

Hvad som särskildt måste väcka uppmärksamhet är dock ett par andra drag: jätten befinner sig *på taket* (i en variant), när helgonet nämner namnet, och blir *ej förstenad* utan uttalar en *förbannelse* och försvinner. *Jättens hustru förekommer ej alls i sägnen.*

Då man vant sig vid, att sägnen är knuten just till stenbilderna i kryptan, förvånas man onekligen, då man ser, att dessa varianter af sägnen alldeles tyckas negligera bilderna, och man kan bli frestad att misstänka, att de äro på ett eller annat sätt stympade och vanställda. En jämförelse med öfriga varianter talar emellertid afgjordt till deras fördel. I alla nordskandinaviska och i några danska Finn- (eller Skalle-)sagner, framhålles, att jätten befinner sig på taket eller i tornet, då helgonet nämner hans namn. I de flesta danska och sydsvenska förekommer motivet med hålet, som ej kan muras igen, och jättens försvinnande utan att bli till sten. (I de nordskandinaviska faller han vanligen ner och slår ihjäl sig.) I ingen icke-Lundensisk variant har han något med kyrkans pelare att göra.¹ Försöket att kullstörta kyrkan förekommer i andra varianter i regeln

¹ I en norsk variant från Hitterdal nämnes verkligen »hovedpilaren», i det helgonet säger om den: »Denne staar skak, Find»; och i en af varianterna från Heda i Östergötland är det också tal om en af de fyra pelarna uppe i tornet, som är »sneder», under det en annan variant från samma kyrka talar om *spiran* såsom sned. Men i ingen af dessa försöker trollet rycka ned pelaren, och att Lundasägnen fått pelarmotivet från någon af dessa båda kyrkor är ej troligt. I Kallundborg-sägnen flyger trollet bort med en af de fyra hufvudpelarna, men denna sägen härstammar säkerligen från Lund.

blott som jättekastmotiv. Jättens hustru uppträder *ej* i öfriga varianter.¹ Att hon *ej* tillhör folksägnen kan man dessutom sluta sig till redan af dess ekonomi: hon är ju en fullkomligt onödig person, som *ej* spelar någon roll i fråga om handlingens utveckling, och den äkta folksägnen använder aldrig fler personer än som är nödvändigt.

Allt tyder sålunda på att dessa folkliga uppteckningar visa sägnen i sin ursprunglighet, troligen i ungefär samma form som den hade vid sitt första anknytande till Lunds domkyrka. Nu blir det ju fullt klart, att »Finn»-bilden *ej* kan ha tillkommit på grund af sägnen, då denna *ej* nämner något om hans förstening. Den plats den nu har är också oförklarlig ur sägnen. »Finn» skulle väl — om sägnen inverkat på bilden — snarast ha placerats utanpå kyrkan.²

Ännu mindre kan sägnen ha framkallat bilden af »gumman Finn», då hon *med säkerhet aldrig* omnämnes i densamma. Äfven om »Finn»-bilden ensam kunnat tänkas ha tillkommit på grund af sägnen, är dess sällskap med »gumman» ett starkt motbevis. Att hon skulle ha ditsatts vid sin pelare efteråt på grund af att sägnen också haft »att berätta om jättekvinnan», och att »ropet på jättekvinnan ljöd allt starkare», såsom arkivarien L. Weibull sökt göra troligt,³ blir alltså *absolut orimligt* — fränsedt det otroliga i att folkmeningen sålunda skulle framtvinga en sägenillustration, ett förhållande som väl alldeles saknar någon verklig analogi.

En undersökning af sägnen visar alltså med absolut säkerhet, att båda bilderna måste ha funnits alldeles oberoende af sägnen och

¹ Utom i en för öfrigt ganska fördärfvad dansk sägen, där jätten och hans hustru ställa sig på ena sidan om kyrkan och söka störta den, men misslyckas, kvarlämnande märken efter sina händer.

² I en tidningspolemik mellan arkivarien Weibull och mig har denne framhållit, »att det var *han* och *ej jag*, som fastslog uppfattningen, att sägnen knutit sig till det redan förefintliga bildverket». (Kursiveringen är gjord af mig.) Detta beror tydligen på en missägning, i det att nämnda uppfattning ju *ej* först »fastslagits» af hr W. utan af de forskare, som redan före honom ansett bilderna *ej* föreställa troll. Delvis beror det äfven på ett missförstånd, ty att jag nu fastställer detta förhållande, härleder sig naturligtvis däraf, att jag kommit till samma resultat på helt andra och, som jag tror, starkare grunder än någon af dem förebragt, som före mig gjort samma påstående.

³ I sina »Studier i Lunds domkyrkas historia», tryckt som häfte 2—3 af Historisk Tidskrift för Skåneland 1906.

haft en helt annan betydelse. Sedan deras ursprungliga mening bortglömts, har sägnen knutits till dem, hvarigenom de i någon mån bidragit till att ändra dess ursprungliga innehåll. Men denna kombinerings har blott skett lokalt, d. v. s. endast sådana personer, som närmare lärt känna bilderna, kunna ha gjort den, och är den snarast att betrakta som ett slags halfärd tolkning af de obegripliga bilderna. Bland menige man har sägnen däremot fortlefvat i sin ursprungliga form, utan att bilderna gjort hvarken till eller från.

Kryptbilderna i Lunds domkyrka.

Hvad är då meningen med dessa gamla underliga stenbilder? Detta är en fråga, som länge nog knappast vågat sig fram. Svaret »Finn och hans hustru» har alltid varit till hands, och blott få personer ha hyst något tvifvel om dess riktighet. Att svaret ej är det rätta, tror jag mig i föregående kapitel ha ådagalagt. Men å andra sidan ha bilderna och sägnen genom sekelgamla traditioner så vuxit samman med hvarandra, att man nästan kan fordra af den, som så våldsamt skiljer dem åt, att han åtminstone skall ge en antydan om, hvad bilderna är för något. Jag skall också här söka framlägga resultatet af den vetenskapliga diskussion, som de senaste åren förts i frågan.

Före år 1904 har det knappast varit tal om någon strid om bilderna. Den allmänna meningen har i regel fått gälla som pålitlig förklaring, och har någon haft en annan åsikt, så har den antingen varit af rent negativ art eller så löst både skisserad och grundad, att den mycket litet gjort sig gällande.¹

Mera aktuell inom vetenskapliga kretsar har frågan om bildernas rätta natur blifvit först under åren 1904—06. År 1904 offentliggjordes nämligen en uppsats af Francis Beckett, »Nogle Opteg-

¹ Alexander Buchner har i »La cathédrale de Lund et sa légende» (1875) försvarat en af H. Zetterwall hyst mening, att figurerna skulle föreställa tvenne penitentiärer, mottagande sitt straff; och L. Dietrichsen har i Nordisk universitetstidskrift påpekat en viss likhet mellan Finnbilden och framställningar af Jesu gissling. Ingendera af dessa båda åsikter har vunnit någon tillslutning.

nelser om Lunds Domkirke», i Historisk Tidskrift för Skåneland (II: 3), hvori han framlägger sin teori. Med rätta påpekar han det orimliga i att bilderna skulle föreställa troll. Ty dels plägade de onda makterna afbildas endast *utanpå* kyrkorna, eller åtminstone som besegrade; dels finns det ingenting i framställningssättet, som tyder på något trollaktigt. Bilderna föreställa tydligtvis helt enkelt människor, som långt ifrån att vilja rifva ned kyrkan snarare söka stödja den. Enligt Beckets åsikt afse de att framställa *den nordiska menigheten* såsom stödjande kyrkobyggningen; kanske äro de också att anse som ett slags världsliga »stiftare», som på detta sätt hedrats, dock utan att man därvid tänkt på någon viss person.

Becketts teori kan ej anses som någon slutgiltig lösning af frågan, men den lyckades väcka ett lifligt intresse ej minst i Lund. Först tog arkivarien L. Weibull till orda i ett föredrag om bilderna, och de åsikter han däri framlade har han upprepat i sina ofvannämnda »Studier». I fråga om »Finn»-bilden är han fullt enig med Beckett i, att den ej kan föreställa något troll. Becketts tanke, att den bör anses som ett »Ærebillede», understryker han kraftigt, men går ännu längre. Han menar, att den rent af afser en bestämd person, *byggmästaren Donatus*. Dennes betydelse för kyrkan antydes af minnesböckernas anteckning om honom: »Donatus architectus, magister operis hujus», och det kunde ligga nära till hands att sätta hans bild på en hedersplats (under det enda skulpterade kapitälet i kryptan) såsom stödjande och upprätthållande kyrkan. Idéen skulle man fått från de stora dömerna i södern, där »de sett byggmästares bilder sida om sida med helgonens och konungarnas». Namnet Donatus har sedan råkat i glömska; man har blott kommit ihåg, att bilden föreställde byggmästaren; och så har Finnsagan knutits till bilden. Hittills har hypotesen blott rört »Finn»-bilden, ej »gumman Finn». »Men» — för att använda Weibulls egen dramatiskt lifliga framställning — »sägner hade också att berätta om jättekvinnan, som med sitt barn i famn rusat ned i kryptan och gripit om en kolonn för att störta byggnaden i ruiner. De många, hvilka kommo och i andaktsfull bäfvan böjde knä inför krucifixet därnere, sågo sig skyggt omkring efter henne. Bilden fanns ännu icke — det är det

nya ledet i hypoteskedjan. Men tid efter annan ljud ropet på jättekvinnan allt starkare. Och en dag — det var kanske först en dag mot det tolfte århundradets slut — stod äfven hon därnere vid sin pelare.» Gumman skulle alltså tillkommit betydligt senare än »Finn» och ha en helt annan betydelse. Detta senare motiverar Weibull med bildens karaktär och uttryck. Under det Finn står trygg och säker i en sådan ställning som en, som söker stödja pelaren, är hos gumman »allt lif och rörelse». »Under den ansträngning hennes hela figur ger tillkänna, har hon sjunkit på huk, såsom den gärna ofrivilligt gör, hvilken lägger all sin styrka i att rycka ned ett upprättstående föremål. Barnet, som följt henne ned i kryptan, griper för att hålla sig fast i förskräckelsen med ena handen kring moderns arm, med den andra i hennes hår. Men själf vänder hon med ett redan stelnde ansiktsuttryck blickarna i riktning mot den närmast liggande nedgången till kryptan. Det är, som hörde hon redan byggherren komma ned för trappan» o. s. v. Dessutom påpekas hennes »dvärglika» gestalt, — något oegentligt, enär hon upprest skulle bli omkring $\frac{3}{4}$ af Finn. Med stolt tillförsikt slutar Weibull sin framställning med följande ord: »I kryptkyrkan i Lund är, som folktron menar, jättekvinnan väl ännu alltjämt 'af jättestam'. Men jätten, om också byggmästare, icke längre jätte.»

Denna konstfärdigt hopfogade hypotes blef ej länge obestridd. Dr O. Rydbeck har i några föredrag på ett bindande sätt påvisat, att det ej kan vara tal om någon oliktidighet mellan de båda bilderna. En jämförelse mellan de detaljer, som ännu kunna urskiljas dels på bilderna själfva, dels på de små figurerna på »Finn»-pelarens kapital, såsom klädedräkt, bälten, öron, näsa, mun, ögon m. m., visar nämligen, att bilderna ej blott måste vara från ungefär *samma tid* utan till och med med all sannolikhet af *samma mästare*. Därmed faller ett ytterst viktigt led i Weibulls hypoteskedja. Rydbeck häfdar också med bestämdhet, att »gumman» ej kan föreställa något troll, dels emedan hon tydligen är afsedd att vara ett motstycke till »Finn», dels emedan hennes och barnets klädedräkt visar en sådan elegans och omsorg, att det ej kan vara tal om, att hon skulle föreställa någon ond makt. Och häri har han säkerligen rätt.

Weibulls försök att ur kroppsställning och uttryck få fram något stöd för sin teori måste i alla händelser anses misslyckadt. Dels är bilden nämligen af en så primitiv natur, att man ej gärna kan vänta att där finna något *uttryck* alls, dels är ansiktet — antagligen på Gustaf III:s tid — så grundligt söndermejsladt, att det omöjligt kan vara tal om något »redan stelnde ansiktsuttryck». Utgår man från bildernas primitiva natur, kan man ej heller inlägga någon betydelse i att »jättekvinnan» vänder sig om, hvilket ju Finn också gör. Den primitive konstnären vill, liksom barnet som ritar gubbar på sin griffeltafla, framför allt ha ansiktet synbart. Men det hade ej gått bra, om det skulle vändts in mot pelaren, och därför har det måst vändas utåt. Någon dvärgaktighet kan man, som förut påpekats, knappast tala om hos kvinnobilden. Både »dvärgaktigheten» och »den stretande hållningen» kan emellertid bero på det naiva framställningssättet, kanske i förening med en sådan form på ämnesblocket, att en annan ställning och storlek ej kunnat åstadkommas.

Trots de här anförda invändningarna är det likväl klart, att konstnären *kan* med full afsikt ha gett kvinnobilden dess egendommiga hållning. Men att han velat framställa kvinnan som nedbrytande torde utan vidare kunna anses uteslutet: icke sjunker man ned på huk, om man vill rycka ned ett högt upprättstående föremål! Och dessutom har hon ej stöd för fötterna, hvilket i så fall vore nödvändigt. Snarare söker hon klamra sig fast vid pelaren.

Den af Weibull omnämnda Gråmanstorps-funten talar ytterligare mot antagandet, att »gumman Finn» föreställer en jättekvinna. På denna funt finnes utom en del andra bilder en liten figur, som slående påminner om gumman Finn. Samma ställning vid en pelare, samma bälte och klädedräkt för öfrigt, med barnet som ligger mellan pelaren och figurens hals och som håller sig fast i håret. All sannolikhet talar för, att det är en nästan samtidig kopia efter bilden i kryptan. Men en viktig skillnad förefinnes: bilden på funten har skägg och föreställer *alltså en man*. Den kan då ej, som Weibull säger, vara »sådan tiden tänkte sig jättekvinnan».

Dr Rydbeck stannar ej vid att kritisera utan framställer också en egen teori. Enligt denna skulle bilderna föreställa en byggmästare

och hans hustru och barn.¹ Som stöd för sin åsikt anför han åtskilliga exempel på att byggmästare afbildat sig själfva i någon vrå, på något kapital eller på annat undangömdt ställe. Det är dock stor skillnad mellan en bild i kroppsstorlek, famnande en pelare på en bemärkt plats, och en sådan liten undangömd figur. Analogien är — såsom Rydbeck själf erkänner — mycket svag. Men det är naturligtvis frestande nog och i många fall riktigt att gissa på en byggmästare eller dylik person, då en bild ej på annat sätt kan tydas. Kanske denna teori äfven från annat, ej konsthistoriskt, håll kan vinna ett visst stöd, som jag snart skall visa.

Arkivarien Weibull har emellertid äfven vädjat till sägnen, en vädjan, som spelar en högst viktig roll i hans hypotes. I den diskussion, som följde W:s föredrag, påpekade därför professor E. Wrangel, att *sägnen* först måste vetenskapligt undersökas, innan några hypoteser på den kunde grundas. Detta gaf mig anledning att göra min jämförande undersökning af sägnen, hvilken ju tydligt visat riktigheten af att ingendera af bilderna ursprungligen haft med sägnen att göra.

Detta är dock endast ett negativt resultat, och med det vill man ogärna låta sig nöja. Det otillfredsställande i de meningar, som förut framställts, har jag redan påvisat: att båda eller endera af bilderna skulle vara hedersstoder förefaller mindre troligt, liksom försöken att förklara dem allegoriskt eller som bilder af rent kyrklig karaktär. Enligt min mening finnes ännu en möjlighet som förtjänar prövas: bilderna skulle kunna tänkas stå i samband med något drag af den vid kyrkans byggande ännu lifskraftiga hedniska vidskepelsen. H ur denna kunnat göra sig gällande vid en kristen domkyrkas byggande, skall jag här i korthet söka visa.

Öfver snart sagdt hela världen har det varit brukligt, att man vid uppförandet af större byggnader, såsom slott, fästningsverk, portar, dammar, bryggor m. m., i grunden inmurat eller begraft en

¹ I analogi härmed anser R. figuren på Gråmanstorps-funten föreställa stenhugaren, som bär sitt barn till dopet. Han anger äfvenledes som en möjlighet, att såväl dennes som »Finnummans» sammanböjda hållning skulle föreställa, att de intogo en knäböjande ställning.

eller flera levande människor. Synnerligen talrika sägner om ett dylikt förfarande har man t. ex. särskildt från Tyskland. Idéen med detta bruk var, att den inmurade människans själ skulle bli byggnadens skyddsande, som skulle bevara den för hvarje fara.

I mera civiliserade tider har detta människooffer ersatts med mindre hemska offer. Sålunda har man i Sverige och Danmark enligt traditionen plägat vid kyrkobyggnader levande begrava den första levande varelse, som kom till byggplatsen, vanligen djur (men någon gång äfven människor). Detta djurs ande blir sedan kyrkans vårdare och beskyddare, den s. k. kyrkogrimen. Stundom har endast djurhufvuden användts. På många håll har man begagnat, ofta särdeles spetsfundigt uttänkta, surrogat för människooffret, såsom måttet af en människas skugga (allmänt i Balkanländerna), tomma barnlikkistor, runda stenar eller ägg, symboliserande människohufvuden, m. m.

I alla folks magi är det emellertid ett vanligt förhållande, att man låter bilden af ett föremål representera föremålet själf. Äfven denna utväg har användts i flera hithörande fall. I stället för levande boskapsdjur har man nedgrävt små järnbilder af dem, och i stället för levande människor har man offrat bilder eller, om det varit fråga om inmurning, satt bilder af människor eller människohufvuden utanpå muren. Se utförligare H. F. Feilberg, *Levende begravet i Aarbøger for Dansk Kulturhistorie 1892*; F. Liebrecht, *Zur Volkskunde, Heilbronn 1879*, s. 284; Frazer, *Golden Bough*; Nyrop, *Romanske mosaiker*; Tylor, *Early history of mankind*, m. fl.

Af dessa premisser drar jag nu den slutsatsen, att bilderna i kryptan helt enkelt skulle kunna vara dylika ställföreträdare för människooffer och alltså afsedda att vara ett slags skyddande talismaner för kyrkan.

Att folket på den tid, då kyrkan byggdes, hade kraf på, att något skulle företagas för att skaffa byggnaden skydd och lycka, kan man vara tämligen säker om. Däremot stod civilisationen för högt för att något människooffer skulle kunna förekomma. Man har då kommit på den idéen, att afbildningar kunde göra samma tjänst som levande människor, och så ha bilderna kommit till stånd. Att just denna utväg valts och ej djuroffer, torde kunna förklaras af

dessas alltför påtagligt hedniska karaktär. Sådant kunde visserligen gå för sig ute på landsbygden, där dylika seder mera ostördt fått frodas, hvaremot det ej så lätt kunde ske i staden Lund, som från början varit kristendomens förnämsta centrum i Norden.

Hvad jag här anført är tillräckligt, som jag tror, att visa denna hypotes' möjlighet, men för att den äfven skall synas trolig, vill man gärna ha en mera konkret analogi till förhållandet i fråga. En sådan finnes kanske äfven. På Hvidbjærg kyrka i Danmark är på en sten i muren bilden af en gosse inhuggen. Sägner berättar om den, att en gosse, då kyrkan byggdes, af munkarna blifvit lefvande begraven under kyrktröskeln för att skydda kyrkan från troll och otyg, och att hans bild sedan inhuggits där. Jag vågar om denna bild ej påstå mer, än att den *kanske* är en analogi, ty jag är den förste att erkänna, att en sägen långt ifrån är en säker källa. Oftast äro sägnerna blott fritt uppfunna dikter om det de vilja förklara, men stundom kunna de med en förvånande seghet fortplanta minnet af en verklig händelse. I detta fall ligger det åtminstone ej någon orimlighet i, att sägnen i hufvudsak är sann, fast jag för min del snarare skulle tro, att bilden utgjort en ersättning för det lefvande offret än ett förevigande af händelsen.

Än en sak! Kunna dessa kryptfigurer ha haft lefvande förebilder? Jag håller saken icke blott för möjligt utan till och med trolig. Jag har opponerat mig mot, att någon af bilderna kan innebära någon hedersbevisning mot en om kyrkan förtjänt person. Då det vid verkligt byggnadsoffer emellertid enligt sägnerna ofta gällt just byggmästarens familj, så ligger det kanske rätt nära till hands, att denna också fått stå modell, när offret ersatts med bilder. Sådantillvida kan min teori mycket väl förlikas med och kanske till och med styrka dr O. Rydbeck's ofvan omtalade.

Detta resultat i fråga om kryptbildernas egenskap af talismaner för kyrkan vill jag naturligtvis ej framhålla som ett bevisadt faktum, utan blott som en möjlighet, hvilken jag visserligen håller för sannolik, men som dock ytterligare behöfver grundligt pröfvas.

Forts.

Konung Gustaf I:s fatbur på Gripsholms slott

af

N. Sjöberg.

Gamble Grefwe Peer Brahe skrifver i sin Oeconomia eller Huuszholdzbook: »Fatebwrshustrun hafwer sine syslor för sigh, till at skaffa och uthrätta medh alt thet som qwinfolcks gerningh tillkommer, såsom är fatebur, boskaps-rycht och giff, spinna och wäfwå både ullet och linnet, till at klåda folcket medh, och förbättra fatebwren, till at hålla noot och näät widh macht med. Item till at mälta, bryggia, baka och skråda, koka och medh målekningh, ystningh och kerningh och effter som betet och åkren äre, see till huru många pundh smör man bör haffwa effter hwar koo, och huru mång pundh ost effter fåår och geeter. Theslikest till at see till, at redeligen och wäl tillstår i hwsen, och medh allehanda hwsens käril och annat inredöme till behörningen, såsom är glaasfönster, nycklar, dörrar, bordh, banker, bänkeklåde, stolar, sängiar, dukar, bonar, taflo, dynor, hyender, dretter och annat sådant mera, hafwa thet under låås, hålla qwinfolcken i tucht och aga widh hwar sin gerningh. Item hafwa så fierran umsorgh för uthspijsning widh gården, at thet rätt och wäl tillgår, och boskapen hwar effter sitt slag får sin tillbörligh rycht och skötzel. Item låta såå hampa och lijn, kålfrö och annat sådant, låta rychtat och höfsat. Sammalunda bör fatebwrshustrun hafwa acht medh bakerskor, bryggerskor, stugukonan, miölkedeyan och ladegårdzfolck, så intet arbetzhion finnes i gården, som weet icke sin serdeles dagzsyslo.»

Det var således hela hushållets inre ekonomi, som låg i fatburshustruns händer. Hade vi kvar handlingar rörande hela hennes verksamhet, skulle vi hafva en fullständigare bild af ett dåtida hem;

men nu finnas endast sådana rörande en viss del däraf, fatbursinventarierna, som låta oss känna möbler och husgeråd som räknades till fatburen och det arbete som i fatbursstugan utfördes. Det är således likväl en rätt god inblick i den omgivning, i hvilken det dåtida lifvet inomhus rörde sig, som man får genom studiet af dessa inventarier.

Något som man vid genombläddrandet af Gripsholmsinventarierna¹ strax fäster sig vid är, att under hela Gustaf I:s tid inga möbler upptagas — om man undantager, att det en gång omtalas, att de kungliga togo några dem personligen tillhörande kistor från slottet. Möbler uppträda först i senare hälften af århundradet och då endast af två slag: stolar och kistor. Äfven om man antager, att alla sängar och bänkar varit väggfasta, och att stolar ej ännu förekommo här, bör man ju likväl haft lösa kistor och bord, de sista af två olika slag: långbord och skifvor; dukar för dessa två slags bord omtalas nämligen.

I det följande har jag uppdelat fatburspersedlarna i olika grupper och lämnar i hvar grupp en så noggrann beskrifning af föremålen, som jag kunnat pressa ur inventarierna, och i slutet af hvar grupp bifogas några ord om de slutsatser man angående denna kan draga. Grupperna äro: sängkläder, toalettartiklar, servis, ljus, textiltföremål för rumsutsmyckningen, köksattiralj, stoffer och råämnena, och så till slut fatburspersonalen och arbetet i fatbursstugan.

Sängkläder funnos af följande slag: bolstrar, hufvudbolstrar, en mängd olika sorters täcken, fällar, läderlakan, lakan, örngått och örngåttsvar.

Bolstrar (bolster, bulstrar, wnderbulstrar, reckebulstra) funnos 1529 dels engelska, dels spisebolstrar. De engelska bolstrarna hade grannt eller groft engelskt var, blårandigt eller rutadt med smala blåa ränder. En del af detta hade väl blifvit importeradt, men en del kom från linneväfvaren i Uppsala eller väfdes i fatbursstugan.

¹ Dessa förvaras i Slottsarkivet. De äro samlade på ett ställe och innehålla fullständiga eller delar af inventarierna under Gustaf I för åren 1529, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 55, 56 och 61. De för 1529 och 1548 äro tryckta i Handlingar rörande Skandinaviens historia, 37. G. Upmark d. ä. har om fatburen på Gripsholm skrivit en käserande uppsats: Drottning Margaretas fatbur, intagen i hans Valda skrifter.

Finare voro bolster med var af svart, grå eller hvit sarduk;¹ sådana användas af de kungliga, men förekomma likväl icke förr än 1549. Fyllningen var dun eller fjäder. De voro märkta med G., M. eller E. — konungens, drottningens och prins Eriks initialer — dels också med ett omvändt N, som tyckes hafva betecknat dem som något sämre eller ej bestämda för någon personligen; en gång förekommer undantagsvis märket L.

Spisebolstrarna gjordes någon gång af grofva engelska var; vanligen voro de dock af blaggarn eller vadmal, ibland också förfärdigade af vepor eller peckling.² Fyllningen var i de bästa fjäder, men i allra största delen »kasedun».³

Storleken var i allmänhet $3\frac{3}{4} \times 2\frac{3}{4}$, högst $4\frac{1}{2} \times 3\frac{1}{4}$ alnar; hur mycket var som åtgick synes af uppgifterna, att 1546 9 stycken gjordes af $76\frac{1}{2}$ alnar grannt engelskt bolstervar, 1547 gjordes 2 stycken af $12\frac{1}{2}$ alnar grannt bolstervar, som drottningen levererade uti fatburen, 1548 gjordes af 62 alnar 6 stycken och att 1553 fanns ett tomt bolstervar af grå sarduk med tre bredder, som var $4\frac{1}{2}$ alnar långt och 3 alnar bredt. Från att 1526 vara 13 ökades herrebolstrarna 1546 till 50, 1547 voro 5 märkta G., 18 M., 15 E. och 11 N., antalet var 1553 nere till 33, men steg ånyo, så att 1561 års inventarium visar: dunbolstrar med grå sarduksvar 4 st. goda och 1 gammalt, med hvitt sarduksvar 2 stycken halfslitna, fjäderbolstrar med grå goda sarduksvar 7 st., dunbolstrar med engelska var 2 st. goda och fjäderbolstrar med engelska var 31 st. goda. Spisebolstrarna stiga från att 1529 vara 15 stycken 1546 till 41, 1551 till 68 och 1561 till 130.

Hufvudbolstrarna (hwffdubolster, hoffdebulstrur, huffdebulstra) hade samma slags var och fyllning som bolstrarna, 1552 tillkommo dessutom sådana klädda med skinn, 1555 års inventarium upptager: med »semst eligzhudzwaer, huitt lappelederswaer, nyett semst hjorthudzwaer, semst faerskindzwaer». Då de skulle fyllas med kasedun, användes ofta alla möjliga gamla bitar till var, så t. ex. 1552:

¹ Tyg af hälften linne, hälften ylle. Kalkar, Ordbog til det ældre danske Sprog.

² 1555 års inventarium talar om pecklingzlerofft, således ett linnetyg.

³ Växten Typha. Dalin, Ordbok öfver svenska språket.

gamla korssömsvar, gamla engelska täcken, ett stycke flamskt och ett stycke gulskinn, gamle täpete och åkläde etc. Storleken varierar mellan $2\frac{3}{4} \times 1\frac{1}{2}$ och $2\frac{1}{2} \times 1$ alnar; till 8 st. användes 1547 11 alnar grann bolstervar med blåa ränder i »rutevärk» och $16\frac{1}{2}$ alnar grann bolstervar med stor blå rand, och af 6 alnar vanlig bolstervar gjordes 2 stycken. Från att 1528 vara 8 ökades herrehufvudbolstrarna 1547 till 54, hvaraf 9 voro märkta G., 18 M., 15 E. och 11 N.; 1561 voro de 43. Före 1552 voro de alla af engelskt var, 1552 tillkommo skinnvar, 1556 sådana af sarduk och peckling.

En mängd olika *täcken* upptagas i inventarierna, dels sådana som där gå under denna benämning, dels sådana som kallas sängelkläde, täpete, vepor, ryor och åkläde. Täckena delas i flogels-, flamska, engelska, gulskinns-, bomulls- och ryska. Då de äro dyrbara och granna, synas de närmast hafva varit ämnade till paradtäcken.

Flogelstäckena (floels-, fogelz- wildfloels-, vilflogels-)¹ synas hafva ansetts för de finaste och dyrbaraste. De förekomma först 1546, då drottning Margareta till fatburen lämnade 3 stycken; de voro $4\frac{1}{4} \times 3\frac{3}{4}$ alnar, fodrade med kögel,² ett var gult med tre bruna lister, ett gult med tre röda lister och ett brunt med tre gula lister. Nästa år lämnade drottningen ytterligare 3, 5×5 alnar stora, två hade stora ränder af allehanda färger och voro »linte» (fodrade) med lärft, ett hade små ränder af allehanda färger och var »olinnatt».

Närmast i rangordningen komma flamska täcken³ (flamsk täkan, täkenn aff flamsk weffh), det är täcken väfda i gobelängteknik. 1529 funnos 3 stycken nya och gamla, 1546 3 stora granna, 4 stora grofva och 3 små nya, i följande års inventarium finnas de beskrifna. På ett fanns »en man som haffuer enn jungfrw i fampnen och en stock vdi venstra handen, ther opå sitter 2 flygande ormar», tydligen Merkurius och Psyke, på en annan såg man »then fabula hure Acteon bleff förundlatt wti en hiorth aff Diana, ther hon war i sitt baadh», på en tredje »7 quinfolk och 4 men bode smo och store

¹ Flogel, ett slags sammet. Söderwall, Ordbok öfver svenska medeltidsspråket.

² Et slags linnet tøj, Kalkar. Ett slags särskildt som foder användt tyg, Söderwall.

³ Om dessa utförligare i Böttiger, Svenska statens samling af väfda tapeter, I.

och een fliwgande jungfrw», på en fjärde en välsk brunn med lejon och andra djur och fåglar; en hade konungens vapen, en annan ett vapen i rutevärk, en harar och fåglar, de öfriga figurframställningar, hvilkas betydelse man icke kan utgrunda ur fatbursskrifvarens beskrifning. Ur 1555 och 1556 års inventarier ha alla flamska täcken försvunnit, i 1561 års återkomma två. Storleken växlar mellan $10\frac{1}{2} \times 5\frac{1}{4}$ och $6\frac{3}{8} \times 6\frac{1}{4}$ ända ner till $4 \times 2\frac{3}{8}$ alnar.

Engelska täcken finnas 1546 2 nya och 3 gamla, det största är $5\frac{1}{2} \times 5$, det minsta $4\frac{1}{2} \times 3\frac{1}{2}$ alnar, året därpå är ett utslitet och kasseras, 1556 finnas inga kvar.

Gulskinnstäcken¹ (gulskindzstäkan) finnas redan 1529 9 stycken »ond och god», 1546 ha 4 tillkommit, af de från förra inventariet äro nu sex gamla, tre söndriga och utslitna och kasseras nästa år, 1561 kallas alla gamla. Det ser således ut, som om de varit rätt mycket använda. Ett har hvita och röda lister, ett hvita och blå, ett hvita och svarta lister i »drakagerning»,² ett har tre röda och blå och en grön och röd list, ett är svart och brunt med två gröna lister, ett gammalt svart och grönt har ett krusifix midtpå, ett har fyra blåa lister. Hit räkna inventarierna också ett rödt klädestäcke sömmadt med silke och gulskinn. Fem af täckena äro fodrade med lärft, ett med blå kögel, tre äro ofodrade. Längden växlar mellan $6\frac{1}{2}$ — $3\frac{1}{2}$, bredden mellan $5\frac{3}{8}$ — $3\frac{1}{8}$ alnar.

Ett bomullstäcke (bomwldz-, bumbwldz-) fanns redan 1529, det kallas »szömatt» eller »korsesöms, gammalt», men stannade likväl jämte ett gammalt hvitt bomullstäcke stickadt med bomull kvar i herrefatburen ännu 1561, möjligen som märkvärdigheter. Utom dessa omtalas endast ett, ett bomullstäcke af grönt silke fodradt med hvit sarduk, som användes af drottning Margareta. Detta var $4\frac{3}{8} \times 4$ alnar, korsesömstället $5 \times 3\frac{3}{4}$.

¹ Gulskinn, guldinverket tøj(?), Kalkar; gyllenläder(?), Södervall. Det är tydligen något slags skinn, ty då det förekommer obearbetadt upptages det i inventariet bland lädervaror så: Gulskind — 24 skin. Gyllenläder är det dock icke, ty bland annat användes det till knappar på läderlakan, hvartill det ju är föga troligt att gyllenläder begagnades. Täcken och hyenden däraf borde också ej vara vidare bekväma. Man skulle väl närmast tänka på något mjukt sämskadt skinn. — Sannolikt klipping, P. G. Wistrand.

² Man skulle vara hägad läsa »duecka gerning», men så står det ej.

Simplare än de föregående voro ryssetäckena,¹ som från 1553 räknades till spisefatburen, och som mycket användes; inventarierna uppta ofta lika många eller flera halfslitna än nya. De hade lysande färger, det förekommer gula och gröna, bruna och gula, röda och gula, röda och hvita, svarta och gula och svarta och hvita, längden varierar mellan 4 och 5 alnar, bredden är nästan alltid 3. Från att 1529 endast varit 8, steg deras antal till omkring 90 på 1540-talet, och blef detta sedan konstant. De flesta kommo ifrån Finland, men några tillverkades också på stället, så 1546 8 stycken af 6 l^ä rysseväftzgarn.

Sängkläden (sengekläde, klädswepa) hörde till herrefatburen, där funnos 1546 4 stycken af rödt engelskt, 1 af grönt vestfaliskt kläde, 1555 var 1 sliten och flyttad till spisefatburen, 1561 voro endast 2 kvar i spisefatburen, de andra hade kasserats, och dessutom hade man hunnit slita ut 3 stycken bruna, som också flyttats till spisefatburen; i herrefatburen funnos 4 bruna. Längden var $4\frac{3}{4}$ — $3\frac{3}{4}$ alnar, bredden uppgifves ej.

Herrefatburens sängkläden motsvaras af spisefatburens vepor² (wepar, weper, wepor). Dessa gjordes på stället af »wepeweff» af ylle eller af vadmal; de voro hvita, svarta, grå eller »brokatte», $5\frac{3}{4}$ — $3\frac{3}{4}$ alnar långa och $3\frac{1}{4}$ — $2\frac{3}{4}$ alnar breda, gjorda af två våder, hvilket visar vadmalens eller vepeväfvens bredd. De funnos i mycket stort antal: 1529 45, 1561 öfver 250, och på uppgifter om slitningen kan man se, att de voro i dagligt bruk. Då de voro utslitna, användes de till hästekläder till konungens hästar.

Till spisefatburen höra också ryor, åkläden och täpete. Ryorna (ryior, ryer)³ voro dels från Finland, dels gjorda här. De voro till en början mycket grofva, 1546 väfdes åtta stycken af 5 l^ä 8 mark

¹ Ryssetäcken, rysseväf är antagligen identisk med den ännu i vissa trakter af landet öfvade finneväfvén, dubbelväfnad i två färger väfd på vanlig väfstol och närmast att likna vid tvenne särskilda väfnader, den ena öfver den andra, hvilka få sammanhang så ofta färgombyte betingas af mönstret. Böttiger, Svenska statens samling af väfda tapeter, I, sid. 5.

² Tunnt sängtäcke af gröfre ull eller nöthår, yllelakan eller filt att lägga öfver sänghalmen. Rietz, Svenskt dialektlexikon.

³ Täcke i gles flossaväfnad.

ryenock, 3 mark ryewerp¹ och 2 l $\bar{u}$ blaggarn, 1549 femton och en half af 25 l $\bar{u}$ 6 mark wefft² och nock och 3 l $\bar{u}$ 3 mark hampavarp; 1556 voro de finare, då gjordes sex stycken af 1 l $\bar{u}$ 3 mark ull och 6 l $\bar{u}$ 12 mark lödja.³ Färgen var hvit, svart eller grå, längden 5—3 alnar. De voro talrika — 50 år 1529, 134 år 1561 — och mycket använda.

Åkläden (åklädher, åkleden, akleder)⁴ väfdes i fatbursstugan af wefft och hampgarn, 1555 delas de i bragde.⁵ och spole akleder; antalet var icke stort — 4 1529, 62 1550, 18 1561, — men de som funnos användes flitigt. Täpeter⁶ (täpetthe, tepette, täpedhe) funnos ej många, antalet växlar mellan 14 och 29, den enda upplysning man får om dem är, att längden växlar mellan 6 och 4 $\frac{1}{2}$ alnar och att ett var gult, rödt och blått.

Fällarna (skinnfellar, sengefeller) voro de finare af varg, räf, björn, järf, hund och bäfver. De synas ha varit ofodrade till 1547, men blefvo då förbättrade med foder af rödt engelskt⁷ eller grönt westfälesk.⁸ Till en räfskinnsfäll åtgingo 17 skinn, till en björnskinns 2, såvida skinnen icke voro små som efter de »tre unge björnar som uppföddes vid slottet och dräptes»; dessa räckte nämligen endast till en. De simpla fällarna voro af fårskinn, 20 funnos 1529, 30 1546, 36 1556, 3 till 7 utsletos hvarje år.

Läderlakanen hörde till herrefatburen. De gjordes af sämskad älghud, rådjurs- eller fårskinn; storleken var ansenlig: 7 $\frac{1}{4}$ $\times$ 6 $\frac{1}{8}$ —5 $\times$ 4 alnar, de voro ibland brämade med i löfverk utskuren röllesk⁹ och hade

¹ Med ryenock menas det garn, som användes såsom inslag i ryeväfven och som bildade själfva mönstret eller mattan; verp, varp, ränning.

² Wefft, inslag.

³ Kort färull, Dalin.

⁴ Groft kläde, groft tyg, groft sängtäcke af hårgarn, Rietz; sängtäcke, Söderwall.

⁵ Täcken med flammiga mönster; »bragdakläe», Småland; »skybragd», Norge, P. G. Wistrand.

⁶ Väfdt eller virkadt täcke att breda öfver något, matta, Rietz. Täcke, Kalkar. Duk, täcke, matta, tapet, Söderwall.

⁷ Engelskt, engelskt kläde, Kalkar.

⁸ Westfalskt kläde; sängekläden, som också kallas klädesvepor, voro gjorda däraf. Se föreg.

⁹ Rödleske, rölleska, rölleskeskin upptages i inventarierna näst efter sämskade skinn. Saffian, P. G. Wistrand, Svenska folkdräkter.

fyra knappar af gulskinn, oftast lister af utskuren eller outskuren rölesk. 1529 funnos 7, 1547 40, 1561 22; 1555 synes behofvet af sådana hunnit ned i de lägre klasserna, ty de börja då uppträda i spisefatburen, dock endast i ringa antal (6).

Linnelakan användes däremot mera allmänt och funnos i stora kvantiteter. De bästa voro af holländskt lärft eller af bästa rysse-lärft, ännu finare de af kammarduk,¹ men sådana förekommo först 1560 (2 par), medelsorten af rysse-, revals-, finskt, hemmaväfdt eller hälsingelärft,² sämst voro de grofva spiselakan, som på slottet väfdes af blaggarn. Som särskildt fina ha tydligen ansetts 2½ par »liste lakan», som hela tiden förvarades här; det ena paret hade »liste sömmad med wttkastning»,³ det andra hade hvita »sprongalister»,⁴ det omaka lakanet hade »senekte hvitte lister» eller var som det på ett annat ställe heter »senkt med hvit söm»;⁵ bland hälsingelakanen upptas särskildt »fyreskaffte». Lakanens längd var för medelsorten konstant 5 alnar, för de grofva 4½, bredden i allmänhet 3, de finaste voro likväl ibland ända till 6 × 5 alnar; ett par af listelakanen voro 5¾ alnar långa och 6¾ alnar breda, väl antagligen tvåmanslakan. De finaste voro 1546 11 par, hade 1550 ökats till 17 och 1561 till 26, medelsorten och de grofva under samma år respektive 44, 105, 58 och 23, 34, 45 par; 1529 hade de varit 41 och 8 par.

Örngott användes endast af de förnäma, i spisefatburen förekomma de icke. De bestå af en dunfylld skinnkudde, »fiedholl», öfver hvilken det vanligen mycket dyrbara varet är draget. Då detta någon gång är enklare, af röd sarduk, älghud, kögel eller bolstervars-lärft blårandigt i rutor, har det tydligen varit meningen att

¹ En sorts fin linneväf, Dalin.

² Hälsingelärft synes vara en allmän benämning på svenskt allmogelärft, ty som sådant upptas också smålandslärft.

³ Utkastning, utsyning, broderi, Kalkar.

⁴ Sprongad, utsydd eller utsirad med spetsar eller fransar, Söderwall. Sprange, udsy i takker og mønster, »hun lærde att knytte, kniple, sprange», »slynge, væve, kniple, sprange», Kalkar. Sprängelakan, hvit linneväf som spännes under taket i bröllopsstugan, hvarannan våd af vanligt linne, hvarannan liknar spetssty, hvari bilder af tuppar, stjärnor etc. äro inväfda, Rietz. Jfr den här nedan å sid. 1 införda uppsatsen om Språngning, knytning och knyppling af A. Branting.

⁵ Senka, utsy, brodera (med guld och pärlor), Kalkar. Sticka, brodera, »casulam aurifrigiatam factam opere plumario, quod wigo dicitur sænkth», Söderwall.

instoppa örngottskudden i ett af de örngottsvar af holländskt eller rysselärft »med öppen söm», som också finnas i herrefatburen. 1529 voro silkeörngotten 3 röda och blå, kögelsörngotten 3, hvita 5 och utan var 4; 1546 hade de enklare ökats till 21 och till 24 de som voro klädda med dyrbart tyg: brunt blommeradt flogel, under med röd damask, brunt flogel, rödt damask, blått damask, under med grönt settenij,¹ rödt blommeradt tafft,² gul och röd atlas, svart arnesk,³ röd sindal,⁴ vatterduk⁵ och vattgylledduk. Senare tillkommo sådana af svart flogel, brunt gultskillert,⁶ brunt och rödt bryggesk atlask, hvitt sarduksvar »bedragen» med blå sindal och gult och rödt blommeradt flogelsvar, under med röd damask. 1561 hade antalet örngott sjunkit till 19. Deras storlek är så godt som alltid 4 × 3 kvarter.

Vill man ha svar på frågan: hur mycket sängkläder användes i hvar bädd, lämna inventarierna också antydningar därom. 1547 har en del persedlar kommit till Gripsholm som testamente af Peder i Wallby. Sammanför man dessa från de olika rubriker, under hvilka de äro uppställda, får man: två spiseunderbolster, två spisehufvudbolster med fjäder, två vepor och två ryor. Här ha vi tydligen sängkläder till två bäddar af enklaste slag; också då drottningen bortskänker en hel uppsättning sängkläder, något som inträffar tre gånger, får den ungefär liknande sammansättning: ett engelskt bolster, ett hufvudbolster, en vepa, ett ryssetäcke och två lärftslakan. Om en finare bädd få vi också upplysning. Då drottningen gjorde sin sista resa till Tynnelsö, medtog hon sängkläder från Gripsholms fatbur; sedan de varit använda till drottningens dödsläger, återlämnades de hit, och antecknas då som återkomna. De voro: ett underbolster med grått sarduksvar, två hufvudbolstrar med hvitt sarduksvar, ett läderlakan, ett par holländska lärftslakan af dubbel bredd,

¹ Et slags silketøj, Kalkar.

² Tunnt sidentyg, Kalkar.

³ Tyg från Arnhem, antagligen siden, Svenska akademiens ordbok.

⁴ Ett slags lättare siden, Söderwall. Ett slags fordom bruklig tjock tafft, Dalin.

⁵ Möjligen detsamma som watertafft, enligt Kalkar tafft med böljande tvärstrimor. Water, vattrad, moaré; vattgylledduk, vattrad gylledduk.

⁶ Skellert, et slags tøj spillende i flere farver, Kalkar.

ett bomullstäck, öfver med grönt silke och under med hvit sarduk och ett brunt guldkillersörngott. Som drottningen afled den 26 augusti och reste från Gripsholm endast en kort tid förut, hade hon ej behof af mer än ett täcke; vid kallare tid af året använde man naturligtvis mycket mer af värmande plagg.

Af uppgiften om drottningens bädd såväl som af att de alltid nämnas i stycken, icke i par, framgår, att man endast använde ett läderlakan åt gången; däremot tyder den omständigheten, att första inventariet räknar vepor i par, att man kunde hafva två sådana på en gång.

Hur bäddades nu en femtonhundredalssäng? Från medeltiden hafva vi två beskrifningar på hur den skulle bäddas i Vadstena kloster. Först Birgittas eget påbud:¹ »Vitaskolande ær ath reghlonna siæng skal vara af halm. Oc ofuer halmyn tw aaklædhe af watmal vtan lenlak² Oc bulstur vndir hofdhino skal høghiane³ hafuas vtan till warat medh lærefte Oc ørnagaat samuledhis warat medh læroft». Så också i 1452 års klosterregler:⁴ »Sengana wari aff brædhum oc j them hafwin halm oc ofuir halmin hafwin matto ellir biørnskin thogh ey utan loff ellir eet halmklædhe ellir sengaklædhe aff wadmal oc ey bulstre Oc oppa sik hawin eet aklædhe ellir sengaklædhe aff wadmal ryo oc skinfæl tha som tharfuas vndir hofdheno hafwin eet høghinde oc ørnagaat ofuir draghin medt læriffte oc liggin j hwita kiortlenom. Aer thet oc swa at nokar gitir ekki lighat i hwita kiortlenom ellir annars som nw ær saght tha maa them lofuas aff formannenom liggia a bulstir oc wadhmals lakan ellir oppa linnelakan».

Af Birgittas egen bestämmelse framgår, att linnelakan och bolster voro öfverflödsartiklar i början af 1300-talet, bädden utgjordes endast af halm med ett däröfver bredt kläde, två kuddar med linnevar under hufvudet och som täcke ett åkläde. I midten af 1400-talet hade täckena ökats till åkläde, rya och sängfäll, en skinn-

¹ Wadstena klosterregler. Samlingar utg. af Svenska Fornskriftssällskapet. 2: 1, s. 57.

² Linnelakan, Söderwall.

³ Hyende, Söderwall.

⁴ Wadstena klosterregler, sid. 10.

fäll kunde man få breda öfver halmen och med särskildt tillstånd kunde man få använda bolster och vadmals- eller linnelakan.

Närmast i enlighet med denna beskrifning bäddades en säng på femtonhundredratalet. I de finare breddes öfver halmen ett läderlakan¹ och på detta lades bolstret, två linnelakan, ett hufvudbolster och ett örngott, och man bredde öfver sig sängklädet, täcket och sängfällan. Den enklare bädden hade läderlakan och sängkläde ersatta af två vepor, täcket af en rya och saknade örngott.

Toalett föremål. Seden att tvätta sig om händerna om morgnarna hade säkerligen icke under förra delen af 1500-talet slagit så synnerligen igenom, därpå tyder åtminstone det ringa antal *handfat*, eller *mullöger* (mullögh, mullig), som namnet då var. 1529 funnos endast sex stycken »store och små» och två stycken »stämplade», alla af mässing, samt en af koppar, sålunda tillsammans 9 stycken, hvilket ju inte är något öfverdrifvet antal, och detta höll sig konstant till 1549, då jämte en del andra metallsaker, som blifvit »funne» i Uppsala, också kom 3 koppar- och 4 mässingsmullöger, och summa 16 förblefvo de ännu 1561. Den största vägde 14 marker, i allmänhet var vikten 3 marker, en nämnes särskildt som gjuten.

Handfat funnos 1529 16 gjutna och 7 »slagna» af koppar, men härmed menas antagligen handkannor, ty 1546 upptagas bland mässingsföremålen två stora och ett gjutet hängande handfat och ett gjutet »leon handfat», och 1549 kommo från Uppsala två mässingshandfat, ett som en gumse och ett stort som ett torn; tydligen aquamaniler. Någon annan ökning förekom ej under hela tiden, men väl hade de slagna kopparhandfaten 1547 gått ner till fyra, och samma år anammade hertig Magnus för sitt eget behof det ena lejonhandfatet. Kopparhandfaten vägde 6, 8 och 12 marker, det ena lejonhandfatet 14, de hängande handfaten 14 och 10 marker.

Handdukarna, »handkläden», skilde sig från de nu brukliga däri, att de voro mycket långa och smala samt vanligen grannt utstyrda med broderier och lister. 1529 funnos 3 silkes-, 3 väfda

¹ Tröls Lund har i *Dagligt liv i Norden*, Folkeudgave, Bd 1, s. 128, en annan åsikt om läderlakanens användning.

med blått och 3 hvita dylika. 1546 hade visserligen antalet ökats till 27, ett var språngadt med blått och rödt, två voro »granne gode», men alla de öfriga voro gamla, både de två silkessömmade, de sju blårandiga och de nio hvita; de sex af vippelesin¹ voro dessutom söndriga. En ökning var behöffig, och den kom också samma år.

Af holländskt lärft gjordes 13 stycken: tre hade vid ändarna hvit »öppensöm», två hvita knyttelister tvärt öfver och kungens och drottningens vapen sömmade med svart silke; fyra stycken voro »omsydda» i längden med små hål, hade tvärt öfver en eller tre lister i hvitsöm och kungaparets vapen också i hvitsöm; två voro omsydda med smala bruna lister i »hedensöm» och med de två vapnen midt uppå; och fyra voro slutligen omsydda med rödt, blått, gult och grönt silke i öfversöm och hade de två vapnen. Längden på dessa växlade mellan 3 och 2 $\frac{3}{4}$ alnar, bredden var $\frac{1}{2}$ aln. Dessutom syddes af det lärft hälsingeprästerne skänkte 10 handkläden på 4 och 12 på 3 alnar, 18 stycken väfdes i fatbursstugan och 3 gjordes af ett par lakan. Förrådet hade nu växt till 87 stycken.

Redan 1549 förbättrades handklädena åter med: 3 stycken af grannt holländskt lärft, ett omsydt med hvit öppensöm och tre lister tvärt öfver af rödt silke och guld, ett likadant men listerna med blått silke och guld, och ett omsydt med svart silke i hedensöm; af revalskt lärft gjordes 2 stycken, ett omsydt i längden med små hål, en lista af hvit öppensöm vid hvar ända och två knyttelister af hvit tråd tvärt öfver, och ett med smal hvit öppensöm och vid båda ändarna med hvit öfversöm; af rysselärft 6 stycken, ett hade hvit öppensöm vid båda ändar och en »knytt» hvit lista midt uppå, ett var omsydt i längden med små hål med hvit öppensöm vid båda ändarna och två hvita lister »knytte» tvärs öfver, ett med tre lister i hvit öppensöm tvärt öfver, och två voro sydda vid båda ändarna med små hål. Storleken var $3 \times \frac{1}{2}$ alnar, längden växlande med $\frac{1}{2}$ kvarter öfver eller under. Dessutom väfdes af 11 marker blånegarn 27 $\frac{1}{2}$ alnar handklädeslärft och däraf gjordes 20 stycken. Det stora tal, 109, vid hvilket man nu var uppe, sjönk snart; 1553 funnos alla de finare, som voro gjorda sedan 1546, kvar, men af de enklare

¹ Jag vet icke hvad för tyg härmed betecknas; skrives äfven vippelessen.

endast 14, 1561 funnos i herrefatburen 13, i spisefatburen 26. I 1553 års inventarium förekomma sex stycken vippelesinhandkläden; om de äro desamma som finnas redan 1529, kan jag ej afgöra. Ett af dem är med hvit språngning och utkastning, ett med tre lister språngning och fyra lister lärft sydda med öfversöm, två med rödt silke sydda i utkastning, ett med blå och hvit språngning och ett på lärft sydt i utkastning med silke i mångahanda färger.

Tvål omtalas första gången 1549, då drottningen till fatburen lämnade 405 stycken småtvål och 13 bottnar bottentvål. Den synes ha ansetts som något mycket fint, ty drottningen använde däraf till present åt sina systrar; fru Birgitta, herr Göstaf Olofssons, fick en botten och hundra småtvålar och fru Märta, herr Svante Stures, fick en botten. Till Räfsnäs till fröknarnas behof skickades en half botten, en åtgick i badstugan till deras Näders behof, drottningens tvätterska anammade hundra småtvålar till att tvätta slottets dukar; både vid jul och till herr Peder Brahes bröllop åtgingo tvåhundra fem. Resten låg sedan länge kvar i fatburen utan att användas, vare sig detta berodde på att den ansågs vara för fin eller den inte hade visat sig lämplig.

År 1549 hade af 122 alnar rysselärft gjorts 5 stycken *bastuffuelakan*, två af dem hade väldiga dimensioner, 6 våders bredd¹ och 6 $\frac{3}{4}$ alnar långa, ett fyrvåders var 5 alnar och två trevåders respektive 4 och 3 alnar. Af bastuinventarier funnos dessutom 1551 två *bastuffuketzlar* af koppar på tillsammans 1 lispund 3 marker och följande år en *ösekittil*. Badstuga omtalas på Gripsholm första gången 1546; det synes ha varit ett mycket användt och omtyckt rum, ty det hade drätt i taket, bonader och en mängd taflo på väggarna. Af inredningen tyckes det framgå, att man här ej badade imbad utan karbad — konungen hade också i sin tafvelsamling här en målning framställande huru tvenne bada i ett kar samman; den hängde märkvärdigt nog i frustugan. Som toalettartiklar får man väl till slut också räkna de fem *bårdskärarebäcken*, som ända sedan 1529 funnos på slottet.

¹ Linnebredden växlar mellan 1 $\frac{1}{2}$ och nära 2 alnar.

Bordets utrustning. Som förut är nämntt funnos på Gripsholm två slags dukar, långedukar och skiffvedukar; mellan dessa båda slag kan jag ej uppgifva annan skillnad än längden, som hos långdukar varierar mellan 14—6, hos skifvedukar mellan 7—4 alnar. 1529 förekommer dessutom ett tredje slag: taffeldukar, men endast en och en half, och dessa ha i nästa bevarade inventarium försvunnit; 1546 nämnes dessutom fatedukar, två spisedukar skuros då sönder därtill, man skulle kunna gissa att här endast afses dukar att torka faten med.

Långedukar, eller, som de också kallas, borddukar funnos 1526 19 hvita och 1 silkessömmad. År 1546 funnos följande 15: en med åtta breda lister tvärt öfver, sömmad med blå tråd och rödt garn i utkastning, 14 alnar lång och $2\frac{3}{8}$ alnar bred; en med utkastning och språngning i »fyrkante stycker», $8 \times 2\frac{3}{8}$ alnar; en på 6 alnar med garnutkastning; en på 10 alnar blårandig och sömmad med utkastning; en gammal på 9 alnar sömmad med garn; en gammal med blå glittensöm och utkastning med blå tråd och rödt garn i fyrkantestycken, $13 \times 3\frac{1}{4}$ alnar; en med hvit glittensöm, gammal, $12\frac{1}{4} \times 2\frac{1}{4}$ alnar. Dessutom åtta stycken af »vippelessen», växlande mellan $13-6\frac{3}{4}$ alnars längd och $3\frac{1}{2} - 2\frac{1}{2}$ alnars bredd, däraf en med listor och långa blå ränder, en med blått och rödt, listor sydda med utkastning af blå tråd och rödt garn, en med blå tråd, rödt garn och hvit list, en med blå ränder och fyrkantelist, en med blått och hvitt i åttkantiga rutor, listorna med stora rosor af blå tråd, och en med stora rosor och ingen utkastning. 1553 hade antalet sjunkit till 10, 1556 till 6 — fyra voro af fyrskaft och två af pecklingslärf, 1561 funnos 9 stycken, samtliga i herrefatburen.

Skifvedukar funnos 1529 14 stycken: två voro silkessömmade med hedensöm öfverallt, en på tre bredder $4\frac{1}{2} \times 3\frac{3}{4}$ och en på två bredder $4\frac{1}{2} \times 2\frac{1}{2}$ alnar, en var sömmad med blått silke i utkastning $4 \times 2\frac{1}{2}$ alnar, tre voro hvita, sju väfvedukar med blått och en var med språngning. 1546 var antalet ökad till 68: tretton af dräll, tolf af holländskt lärf, tjugo af enbreddslärf, tolf af revalslärf, sex af rysselärf och dessutom fyra gamla. Dukarna af dräll och holländskt lärf voro utstyrda med broderier. Så voro af dräll-

dukarna fyra stycken »utkastade» i hvart hörn med konungens och drottningens vapen; om fyra andra uppges endast storleken, de voro 4 alnar långa med en »ökning» och $1\frac{1}{2}$ aln breda med en ökning; en var af två bredder $5\frac{1}{4}$ alnar lång med åtta par konungens och drottningens vapen midt uppå, och en annan af två och en half bredd, likaledes med åtta par vapen.

Ännu präktigare synas dukarna af holländskt lärft varit utsmyckade. Två ha listen sydd i öfversöm med brandgult, rödt, grönt och blått silke, fyra par vapen midt uppå och fyra par nedikring; en är utkastad i »panelevis», har listen sydd med utkastning, ett par vapen i hvart hörn och fyra par midt på; en är utkastad och sydd med svarta silkeslister två finger breda uti fyrkantestycken och har två vapen i hvart hörn; två ha listen sydd med svart silke i utkastning och midt uppå ett par vapen i rödt; två ha listen sydd med svart silke i utkastning i löfverk med tolf par vapen nedikring och två par midt på; en är sydd utöfver i fyrkanter med gaflar (ruteverk med gaflar kallas det på ett annat ställe), listen är i hvit öfversöm, åtta par vapen nedikring och fyra par midt uppå; två äro utkastade med åtta par vapen af rödt silke; och en är med guld och silfver i fyrkante stycker, desslikes rödt, grönt och blått silke, fyra par vapen nedomkring och två par midt uppå. Dukarnas längd varierar mellan $7-4\frac{1}{2}$ alnar och bredden $5\frac{3}{4}-3\frac{3}{4}$ alnar, formen är kvadratisk eller nästan kvadratisk. Undantagsvis förekommer en duk med storleken $12\frac{3}{4} \times 2\frac{3}{4}$ alnar.

Under de följande åren tillkommo följande finare dukar. 1548 lämnade drottningen en holländsk lärftsdruk sydd nedanom med svart silke i stockesprångning, fyra par vapen midt på och tre stycken vid hvar sida; nästa år lämnade hon en med två lister nedikring i öfversöm i rödt och grönt silke och två stycken skifveöfverdukar 6 alnar $2\frac{1}{2}$ kvarter långa med fyra par vapen sydda med hvit tråd. Samma år gjordes på Gripsholm en sömmad med hedensöm nedikring med två lister rödt och grönt och följande år en sydd med guld i lyckasöm och svart silke i korssöm och däremellan med hvit öfversöm i fyrekant (eller uti panelevis) samt nedomkring med fyra lister i öfversöm af guld och svart silke. 1551 voro de fina du-

karna uppe till 55, det högsta antal de nådde, 1561 voro 29 kvar.

De enklare skifvedukarna voro 1547 67 stycken och kallas då alla af »enbrett» lärft, vare sig de sedan äro af revalskt, finskt, småländskt eller hälsingelärft. 1551 hade de stigit till 85, 1561 funnos i herrefatburen 23, i spisefatburen 39. Deras längd växade mellan $4\frac{3}{8}$ — $3\frac{3}{4}$ alnar, bredden var, då de voro gjorda af fyra bredder, $4\frac{1}{8}$ alnar, tre bredder $3\frac{3}{4}$ alnar och af två bredder $2\frac{1}{4}$ alnar. Lärftsbredden ser således ut att hafva varit ungefär $1\frac{1}{4}$ aln.

Märkligt är att samtliga borddukar på Gripsholm äro af linne och ingen af något dyrbarare tyg; möjligen användes täcken och bonader också som dukar. Nästan alla synas hafva varit fyrkantiga, endast fyra hafva haft den sedan så vanliga formen af en fyrkant, på hvar sida utökt med ett rektangelformigt stycke, en form som möjliggör att fästa duken slätt kring alla bordets sidor.

Biläggare (bijleggiare)¹ nämnas först 1551, då af 19 alnar enbrett lärft gjordes 18 stycken, 5 på $1\frac{1}{4}$ och 13 på 1 aln. De syddes på alla sidor med rödt och grönt silke i hedensöm, andra omsyddes med hvit öfversöm eller öppensöm på alla sidor. 1555 funnos tre kvar och 1561 endast en, tydligen utsliten, ty den var flyttad ner i spisefatburen.

Af den egentliga servisen nämnas först *tennfat*; 1529 funnos 19 stora och 94 små, de stora på 10, de små på $7\frac{1}{2}$ marker, 1546 funnos 49 stora och 88 små, af de nygjorda hade de stora samma vikt som de gamla, de små vägde endast $\frac{1}{4}$ mark, 1548 tillkommo små hamrade tennfat 14 stycken, 1549 kommo från Uppsala 26 fat »öfver en form», 1553 anmärkes det om ett af de stora faten, att det var på brädden och midten utstunget. 1550 funnos 45 stora och 137 små, 1561 i herrefatburen 12 dussin och 10 stycken små och stora och i spisefatburen 11 stora och 5 små.

Tallrikar af tenn funnos 1529 endast 3 stycken, 1546 var antalet 41 med en vikt af en half mark stycket, 1548 omnämnas 8 som hamrade. Dessutom funnos 1546 44 röda tallrikar och 11 styc-

¹ Bilägge, servett, Kalkar.

ken tenndiskar¹ välgande $3\frac{1}{2}$ mark stycket. Ungefär vid samma antal höllo sig tenntallrikarna och diskarna ända till 1561; då funnos i herrefatburen 45 tallrikar och 10 diskar, i spisefatburen 9 tallrikar. De röda trätallrikarna ha på 1580-talet försvunnit ur inventarierna.

Upptager det äldsta inventariet få tallrikar, äro *dryckeskaren* så mycket tallrikare: 65 tennkannor, stora och små, 20 stånkor (stenkor, stänikor) och 7 kopparkannor — dessa vägde respektive 40, 28 och 15 marker. 1546 funnos endast kopparkannorna och 23 gamla kannor och stop kvar, men dessutom 8 målade kåsor, hvilka under året ökades med 12 stycken nya; 7 tennstop gjötos också af 1 l^ä 16 marker — således något mer än 5 marker på hvart. Nästa år funnos 10 enestop, smala nere vid bottnen och vida upptill, utan grepe och lock; året därpå kom från Uppsala 1 vinkanna på 16 marker, 3 »store bukote» kannor på 20 marker hvar, 2 amplar² på 10 marker och 1 stånka på 2 marker, alla af tenn. Samma år kommo från Ventholmen 9 enekannor, 4 lockestop, 8 stop utan lock och grepe och 5 honckestop,³ men de stannade icke länge utan skickades vidare till Räfsnäs. 1553 ser listan på dryckeskar ut på följande sätt: 1 vinkanna, 2 store och 2 mindre bukotte kannor, 2 amplar, 3 smala kannor, 4 stop, 3 stånkor, 7 kopparkannor och 27 kåsor. 1561 års inventarium upptar endast för herrefatburen 2 amplar, 7 kopparkannor och 24 kåsor, i spisefatburen 1 tennkanna. Naturligtvis är här en mängd dryckeskärl af trä utelämnade.

Mera enastående äro det sedan 1553 i herrefatburen förekommande stora träfatet, »förmålat» med Lazarus och den rike mannens historia, och den samtida »förmålade» brödkorgen.

Belysning. För slottets belysning funnos 1529, 1 mässingsstake med fyra pipor, 1 med tre och 6 med en pipa, 11 järnljusstakar, stora och små, 11 ljuskronor af järn, 1 stor, hög hornlykta, samt dessutom stora och små altarljusstakar, 13 af mässing och 11 af koppar. Dessa sistnämnda skilde sig väl från de öfriga därigenom, att ljuset fästes på en pigg, ej i en pipa. I

¹ Disk, rund skifva använd som tallrik. En sådan använd i Ekebladska släkten i början af 1600-talet tillhör grefve G. M. Hamilton, Hedensberg.

² Af ampulla, hos romarne förvaringskärl för vätskor, i synnerhet olja.

³ Honck, henkel, grepe.

1546 års inventarium upptagas ej järnföremålen, altorstakarna eller lyktan; en stor mässingskrona på 2 l^ä 6 marker med nio pipor och jungfru Mariæ bild uppå har tillkommit, mässingsstakarna äro 17 med en till sju pipor. Af de med fyra hade en en man och två en hane »uppepå». Nästa år förbättrades fatburen med en krona af hjorthorn, hjorthufvudet af trä, med sex pipor, förgylld med målareguld, från Vårdinge kyrka kommo tre kopparljusstakar, och drottningen lämnade två mässingsljusepipor med skifvor. Stakarna voro af rätt växlande vikt, under det att en för fyra pipor vägde 15½ mark, vägde en för tre 7 och en för två 9 marker.

I dessa ljushållare brändes dels vaxljus, dels talgljus. De förstnämnda voro de förnämsta och användes mest vid högtidliga tillfällen, och när konungen var närvarande. Så brändes vid julgästabuden 1549 126 stycken, vid Per Brahes bröllop 138 stycken, under det att Jöns Redesven fick nöja sig med 20 både för kyrkan och brudehuset. De voro så stora, att tre stycken gingo på en mark. Om talgljusen gifva fatbursinventarierna endast knappa upplysningar, de hörde nämligen till varuhuset, ej till fatburen; dock synes det framgå, att åtgången på sådana varit tre gånger så stor som på vaxljusen, ty till veckor användes tre gånger mer noppor¹ eller linblår för de förra än för de senare.

För det ungefärliga bedömandet af hur upplyst slottet brukade vara, kan man som utgångspunkt använda uppgifterna om hur mycket vaxljus, som åtgick de tider konungen var där. Åren 1546 och 1547 från den 28 augusti till den 2 april var han här sammanlagdt 84 dagar och under denna tid åtgingo 851 stycken vaxljus, således i medeltal tio om dagen. Men ett vaxljus på en tredjedels mark, således i tyngd motsvarande två af de nu brukliga, brann icke ned på en kväll, och nya ljus sattes säkerligen icke i förr än detta behöfdes, under en tid då ljusstumparna också tillvaratogos och inregistrerades i räkenskaperna. Med ett antagande att hvarje ljus varade två kvällar, och att ett tredubbelt så stort antal talgljus användes, när man upp till att under den mörka tiden af året, under den tid slottet var fullständigt bebodt, cirka åttio ljuslagor brändes i

¹ Blånor, gröfsta affallet efter skäktadt lin, Rietz. Blånor, Söderwall.

slottets rum, af hvilka vid denna tid minst tjugufem voro i bruk. Visserligen finnes ej plats i de detta år upptagna ljushållarna för mer än 62 ljus, men i de enklare rummen användes säkerligen sådana af så primitiv beskaffenhet, att de ej ansågos värda upptagas i inventariet.

Då konungen i maj låg här åtta dagar, åtgingo endast 45 vaxljus, naturligtvis beroende på den ljusare årstiden.

Utom ljus gjordes af vax också tortisser¹ till högtidliga tillfällen; så uppbrändes vid julgästabudet 1549 och vid Per Brahes bröllop 122 par, öfverblifna användes till dagligt bruk. Till fem stycken åtgingo 3 marker vax, till de fyra väldiga brudeljusen vid nämnda tillfälle åtgingo ej mindre än 1 lispund och 4 marker.

Den textila rumsutsmyckningen² synes hafva varit af två bestämdt olika slag, allteftersom rummen hade väggfasta bänkar eller icke. I de förra finnas utom borddukar endast bänkekläden, bänkedynor och hyenden.³

Bänkeklädena synas af deras form att döma varit ämnade att läggas på bänkarnas säten, då dessa ej voro belagda med bänkadynor. Ty under det att längden växlar mellan fem och trettioåtta alnar, är bredden konstant $3\frac{1}{2}$ kvarter.

År 1529 funnos 5 sömmade, 1546 3 nya flamska, ett med fåglar, ett med halfva jungfrur, hvarterda $12\frac{1}{2}$ alnar långt, ett med konungens och drottningens vapen, $10\frac{1}{4}$ alnar långt, ett halfslitet flamskt, ett på 20 alnar sömmadt i blått och hvitt, ett nytt korsesöms på $28\frac{1}{2}$ alnar 3 gamla korsesöms och ett rysseväfs svart och hvitt på 38 alnar, summa 10 stycken. 1547 förbättrade drottningen fatburen med ett flamskt med löfverk och män med drottningens vapen på $10\frac{1}{2}$ alnar, nästa år ett flamskt med hängande löf. År 1553 har antalet gått ner till 2 flamska med riksens vapen och tre nakna beläten på respektive 5 och 6 alnar och ett gult och grönt rysseväfs på $8\frac{1}{2}$ alnar. Sedan försvinna de alldeles ur inventariet.

Bänkedynorna (benkedynar, benkebulster) äro 2— $9\frac{1}{2}$ alnar långa och nästan konstant $3\frac{1}{2}$ kvarter breda. De hafva innerst ett med

¹ Dortissel, fackla, Kalkar.

² Om de flamska bänkeklädena, bänkedynorna och hyendena se utförligare Bötiger, Svenska statens samling af väfda tapeter I.

³ Härifrån gör endast kryddgårdsstugan undantag; om denna vidare längre fram.

fjäder fylldt fjäderhåll, vanligen af läder, och däröfver är varet draget; framsidan af detta är vanligen af dyrbart tyg, ofta broderad, baksidan af simplare tyg eller af skinn. Antalet är rätt anseeligt, 1529 funnos 14 små och 5 långa, 1546 hade antalet stigit till 45, hvaraf fyra voro af flogel: en af blå blommerad, under med rödt silke, två blå och två gröna, hvar om 2 alnar; flamska funnos två gamla och två nya, alla med kungaparets vapen och fodrade med röllesk eller ryssehud; gulskinns nio, hvaraf en är »sänkt» med silke; »korssöms» nio, »glittensöms» en, »rysseväfs» en. År 1546 lämnade drottningen tre blå blommerade floeldynor med röda rosor, under med silkeshedenväf, två bruna och två röda floeldynor, under med hedenväf, en af ett rödt gyllenstycke¹ under med röd damast, två karnapdynor af rödt gyllenstycke, under med grön atlas, en röd floeldyna, under med blommerad kögel, två af brun blommerad floel, under med svart eller blå kögel, två af svart och hvit floel, under med blommerad kögel, en af röd och blå flogel i ruteverk (kallas också »uti skafftt tafuell wijsse», schackrutadt) under med blå kögel, en med glittensöm, en flamsk och två af rygarn. Följande år gjordes i fatburen en af brokadatlas, under med gult rysseverk tryckt med målareguld. Bänkedynornas antal steg 1550 till 52, 1561 funnos i herrefatburen kvar endast 24.

Hyendena, som väl användes till stöd bakom ryggen, då man satt på bänkarna, voro lika bänkedynorna, utom däri att de voro i det närmaste kvadratiska, längden växlar mellan $4\frac{1}{2}$ och 3 kvarter, bredden mellan 4 och 3. År 1529 funnos 7 af gulskinn, onde och gode, och 15 stycken annor hyende, onde och gode; 1546 voro de 101 stycken, 7 af flogel, 31 flamska och 63 af diverse slag. Nästa år levererade drottningen 15 stycken af röd eller blå blommerad floel och af röd floel i ruteverk; de voro fodrade med gul och grå damast, röd vatterduk, svart floel, svart blommerad kögel, rysse-silke, gul eller grön atlas. 1550 voro hyendena 69, 1561 27, alla i herrefatburen.

Lika så litet som det för rum med bänkutstyrsel i inventarierna finnas upptagna några drätter eller bonader, lika litet förekommer

¹ Gyllenstycke, väfnad med inväfla metalltrådar, Wistrand.

det i »dragna» rum¹ något bänktillbehör. Orsaken härtill torde väl hafva varit, att de rum, som hade väggfasta bänkar, i likhet med den ännu bevarade hertig Karls kammare haft en hög panel och däröfver väggmålning och sålunda icke voro i behof af någon vidare prydnad. De rum, som saknade väggfasta bänkar, hafva däremot antagligen icke heller haft någon panel— en från typologisk synpunkt rätt intressant omständighet — och därför behöft textil väggbeklädnad. Till sådana rum hörde drätter, bonader, täkenlister, fönsterstycken, ugnslister och bonadevåder.

Drättens plats framgår tydligt af dess storlek, ett tygstycke på 10 × 13 eller 20 × 12 alnar kan ej gärna ha suttit någon annanstans än i taket. De voro alltid randiga,² de finaste af silke: sex våder bruna och tolf gula, fem våder grön- och lifvärgade³ eller trettion gröna, sju röda och sex bruna våder. Många sådana funnos aldrig; 1546 funnos visserligen 9, men redan följande år var endast 1 kvar. Dyrbar var också den lilla drätt af tre våder svart och tre våder röd camlott,⁴ 3 $\frac{3}{4}$ alnar lång, som drottningen lämnade hit 1547 och som uppsattes i drottningens lilla kammare; också förekommo sådana af bruna och gula kögelsvåder. De flesta voro likväl språngade drätter med hvarannan våd kögel — den enda gången färgen nämnes är den blå — och hvarannan våd sprängning. Sådana funnos 1546 3 stycken, 1548 7, samtliga uppsatta i rum.

Bonaderna, af hvilka somliga voro ända till 58 alnar långa, allra största delen öfver 10, under det bredden varierar mellan 1—3 alnar, fästes längs takkanten öfver fönsterna. 1529 funnos 2 målade och 1 sömmad. Senare funnos sådana af silke, 1546 1 af sju bruna, hvita, blå och lifvärgade våder och 1 af sex blå och brandgula; 1547 tillkommo 3, en af åtta röda, gula, gröna, gula och grå våder, en på 31 gröna och röda och en på 31 bruna, röda, grå och gröna våder. 1550 finnas ännu 3 kvar, men sedan äro

¹ Rum klädda med bonader eller drätter.

² Hurudan den sömmade drätt var, som förekommer 1529, uppgifves ej.

³ Ködfarve, röd farve, Kalkar.

⁴ Tyg af kamelgarn, Söderwall. Tyg af kamelgarn (angoragetens hår), sedan säkerligen damaskväfdt tyg, »blommet klæde suasom kamalot oc damask», »silket same-lottes kiøle», Kalkar. Tyg af kamelgarn, stundom blandadt med silke i varpen, Dalin.

inga upptagna. Flamska bonader funnos 1546 4, en på 8 alnar med Tobiaë historia, tre på $4\frac{3}{4}$ alnar med konungens och drottningens vapen. Sedan tillkommo 2, och dessa 5 stannade till 1550. Bonader af enklare slag voro af rysseväf. Sådana funnos 1546 4 stycken, en med gult i svart på 58 alnar, en med rödt i gult på 41 alnar, en med blått i hvitt på 23 alnar och en med rödt i hvitt på 18 alnar. Året efter lät hustru Karin väfva 2 stycken med svart i hvitt, en på 65 och en på 49 alnar. Bonadernas antal växlar under 1540-talet mellan 13—15, sedan finnas endast 5 af rysseväf kvar.

Bonadevåderna fästes längs väggens nederkant under fönsterna och mellan dessa. Särskildt gjorda sådana nämnas först 1553, då inventariet upptager 3 stycken sådana af blaggarn, alla 2 alnar $1\frac{1}{2}$ kvarter breda och med längd växlande mellan 18—13 alnar. Förut hade som bonadevåder användts lakan eller lärftsdukar.

Har det ej mött någon svårighet att bestämma bruket af föregående väggbeklädnader, blir det svårare med de tre följande slagen. Den gamla *ugnslistan* af fyra våder korssöm och fyra våder lärft, som fanns 1546, hade väl, som namnet anger, haft sin plats på eller vid ugnen. Tre flamska *täckenlister*, alla $3\frac{1}{2}$ kvarter breda och med en längd växlande mellan 9—10 alnar, finnas under 1540-talet, men vi få ingen uppgift om deras användning. *Fönsterstycken* funnos 1548 6 stycken, tre af två röda och tre gröna våder, 5 alnar långa, två af blå vatterduk och ett af rödt och grönt arnesk.

Om de panelade rummens utseende ger oss inventariet icke någon vidare föreställning, men desto bättre om de »dragna». Jag tar som exempel fru Ebbas kammare — fru Ebba var drottning Margaretas mor, Ebba Eriksdotter Vase. I taket var spänd en kögelsdrätt af gula och bruna våder, rundt kring hela rummet öfver fönsterna gick en silkebonad, $2\frac{3}{4}$ alnar hög, af gröna, blå, röda och bruna våder, under fönsterna en bonadevåd af gamla lakan. Dessutom funnos uppslagna två fönsterstycken af blå vatterduk, väl antagligen mellan fönsterna, då man knappast så tidigt kan tänka på gardiner.

Jag har förut nämnt, att kryddgårdsstugan intog en särställning. Den tyckes hafva varit ett stort gemensamt hvardagsrum.

Taket hade en drätt af röda och språngade våder, öfver fönstren gick en svart och hvit ryssevåfsbonad, $1\frac{1}{8}$ aln hög, under dessa en bonadevåd, $1\frac{1}{4}$ aln hög, och mellan dem och emellan dörren och ugnen också bonadevåder. Tre flamska bonader och tio små tafvor voro uppslagna på väggarna. Men dessutom fanns här också ett ryssevåfsbänkekläde på 51 alnar. Det måste således ha funnits en bänk rundt alla väggarna, men en bänk utan panel, ty en sådan skulle icke fått rum mellan bänken och den rundt rummet under fönsterna gående $1\frac{1}{4}$ alns våden — och att man täckte en panel med något så simpelt som en lärftsvåd är väl knappast troligt. Här ha vi således ett tredje slags rum med väggfast bänk men utan panelning.

Till rummets textilutsmäckning hörde också *förlåter* (forlåtter, sparlakan), som väl användes, åtminstone delvis, som sängförhängen; så förekommer 1551 bland dem en »gamel brun taftztäckie och förhengie till en sengh»; och att de som sådana användes tidigare tyckes framgå däraf, att 1547 ur fatburen togs hampa till ett sängesnöre åt konungen. Inga af dem äro likväl så stora, att de räckt till en sparlakanssäng, höjden är $4\frac{1}{2}$ — $2\frac{1}{2}$ alnar, bredden $7\frac{3}{4}$ —6 alnar. De äro i allmänhet af silke i olikfärgade våder, exempelvis 13 våder grå och röda, 13 våder gula, blå och röda, 6 våder gröna och rödbruna; men också sådana med våder af språngning och kögel. En del voro dubbla, hade »teckior», kappor; så lämnade drottningen till fatburen två lefverbruna silkesförlåter hvardera af 12 våder, $3\frac{1}{4}$ alnar långa med därtill hörande två lefverbruna teckior, den ena på sex, den andra på fem våder, båda $3\frac{1}{2}$ alnar långa, och till fyra bruna taftsförlåter på 5 eller 4 våder $3\frac{1}{2}$ alnar långa hörde blå silketeckior. Af två stycken mackeyer¹, hvardera på $24\frac{1}{2}$ alnar, det ena lefverbrunt, blått, grönt och hvitt, det andra grönt, gult och hvitt, gjordes i fatburen två förlåter, hvardera på 8 våder. Under 1540-talet — förut finnas de ej — funnos omkring tjugu stycken, sedan sjönk antalet till hälften, som naturligtvis alla hörde till herrefatburen.

¹ Makej, ett slags ylletyg, Kalkar. Föres i tullräkenskaperna till sidentyg. Forssell, Sveriges inre historia, II: 7. Men i den tabell han uppgjort öfver varuvärdena s. 14 skiljes på mackeyer och sidenmackeyer med olika pris.

Köksattiraljen hörde naturligtvis också till fatburen, då fatburs-hustrun hade öfverinseendet med matlagningen. Här funnos 1529 7 stora och små kulgrytor,¹ 25 stora och små fotagrytor, 3 fote-pannor, 8 mässingskittlar, 17 kopparkittlar, 1 mosbäcken, 2 halster, 2 brandjärn,² 2 kittelringar,³ 2 stekspett, 1 fot, 1 kopparkannedisk och 2 stekepannor. 1546 hade tillkommit 4 koppargrytor, den största vägde $1\frac{1}{2}$ l $\ddot{a}$, den minsta 5 marker, 23 mässingskittlar med mässingsbottnar varierande mellan 8 och $4\frac{1}{2}$ marker, 4 mässingskittlar med kopparbotten och 1 mortel med stöt på 18 marker. 1549 kommo från Uppsala 7 nya kulgrytor om 27 marker, 1 kulgryta med grepe på 1 l $\ddot{a}$ 3 marker, 1 stor fotegryta på 1 l $\ddot{a}$ 15 marker, 1 fotapanna på 9 marker och 1 väldig mortel på 3 l $\ddot{a}$ 2 marker. De två eldpannorna⁴ äro ej kokkärl utan uppvärmningsapparater, likaså antagligen ock de två gjutna eldkaren.⁵

Råämnen, som inkommo och förarbetades i fatburen, voro hufvudsakligen af gårdens egen afkastning. Först af fåren, som årligen lämnade ungefär $1\frac{3}{4}$ skeppund ull och $\frac{1}{2}$ skeppund lodja. Däraf väfdes vepor och vadmal, den användes letad⁶ eller oletad till åklädesväfft, till varp och väfft i ryseväfsbonader, till vantar och sockor åt slottets legofolk. Årliga afkastningen af slottets linodling utgjorde $\frac{1}{2}$ l $\ddot{a}$ lin och $1\frac{1}{2}$ l $\ddot{a}$ noppor. Af linet spans blånegarn, väfvegarn, sömme-tråd och språngetråd. Blångarnet väfdes till lakan, väfvegarnet till lärft, af språngetråd språngade våder till drätter. Hampa blef af slottets växt för ett år 16 marker långtågor och 4 l $\ddot{a}$ blå. Den användes till varp i ryor och åkläden och till säckar. Dessutom hörde också hit afkastningen af slottets bikupor, således vax, honung och i följd däraf också mjöd.

¹ Halfkulformig(?) gryta utan fötter, Kalkar. Gryta utan fötter, Söderwall.

² Järn hvarpå veden lägges i en eldstad(?), järn hvarpå kokkärl sättes öfver elden(?), Söderwall. Trefot (stativ) till att sätta kokkärl på (eller hänga i) öfver elden. »Wti stegerhuset eth brandjern met VIII kroge», »thuende brandjernn hvilecke skulle giøres saa høye paa fødderna», Kalkar.

³ Ring att hänga kittlar i, Kalkar. Snarare ring på fötter att ställa öfver elden,

⁴ Glödpanna, rökelsekar, Söderwall. Stort eldbäcken till uppvärmning, nämnes i synnerhet då sådana jämte medel till bränsle därtill skänkas till kyrkorna, Kalkar.

⁵ Kärl hvori eld bäres(?), kärl som sättes öfver elden, kokkärl(?), Söderwall. Kokkärl af metall, Rietz.

⁶ Lita, färga (om garn), Rietz.

Tyger, som icke väfdes på slottet, utan af drottningen lämnades dit för att där användas, voro af många slag. Af sidentyg: bryggesk atlas och mackeyer; atlasen användes till understycke på ett hyende och till en kjortel åt jungfru Birgitta Joensdotter, mackeyern till förlåter och en drätt. Rött engelskt kläde kom till Ingeborg Eriksdotters bröllopskjol, till »kiortilskor» och till drottningens slädkläde, groft rött engelskt till pigornas underkjolar; dessutom fanns dystergrönt och brunt kläde. Kögel fanns i stora kvantiteter, en gång kom en sändning på 400 alnar och af många färger: blommerad, gul, brun, svart, blå, brandgul och röd; den användes till drätter, till foder under bänkedynor och i en krage, till fröknarnas lekehufvudbolstervar. Röd blommerad sarduk kom under floelshyender.

I fatburen förekommer också en mängd sämskade hudar. Älg-hudarna sämskades på slottet liksom också hjort-, rå- och fårskinn samt hvitläder, däremot omtalas alltid gulskinn, röllesk och rysse-läder som hitlämnade. Får- och råskinn äro de talrikaste, af den förra sorten finnas en gång 308 och af den senare 210 stycken, medan de närmaste i antal, ryssehudar och gulskinn, aldrig nå upp till 50.

Älg-hudar användes till kungens sadeltäcke och stöflar, till drottningens skor, till ungherrarnas stöflar, till tröjor åt konungens dräng och till fjäderhåll i hufvudbolster. Renhud kom till ungherrarnas skor och till deras drängs tröjor, till drottningens läderlakan och till örngott. Af hjorthud gjordes ungherrarnas stöflar och tröjor åt deras dräng. Bockskinn användes till häsor och häsfoder. Råskinn kom till ungherrarnas häsor och häsfoder, de hade då i förväg blifvit färgade, till foder i konungens och drottningens skor, till tröjor, läderlakan, örngott, till drottningens skört och till fröknarnas häsor. Af fårskinn gjordes läderlakan, fjäderhåll i dynor, tröjor, skört åt drottningen, lekebollor åt ungherrarna, en lodtaska och hindertyg; fårskinnen förekomma också färgade bruna eller i nejlike-, lefver-, ask- eller tegelfärg. Röllesk användes uteslutande till att bräma läderlakan, gulskinn till hyenden och knappar på läderlakan, ryssehudar under bänkedynor och hyenden, till drottningens och fröknarnas stöflar, till frustugepigornas skor och till hertig Eriks krutsäck.

Arbetet i fatburen får man klarast för sig genom att gå igenom hvad där under ett år gjordes, jag tar som exempel år 1549. Då spanns 2 l^ä 6 marker språngetråd och väfdes 771 alnar lärft, 990 alnar vadmal, 298 alnar blaggarn, 42 alnar bolstervar, 15 ryor och 25 åkläden. 6 bolstrar, 5 hufvudbolstrar, 5 örngott, 1 hyende och 2 bänkebolster »tillgjordes» och fylldes med slottets fjädrar. Det syddes 64 vepor af 542 alnar vadmal, 47 par lakan, 14 skifvedukar, 2 billigare, 20 handkläden och af 300 alnar kögel 3 drätter, hvartill åtgick 5 l^ä 9 marker tråd. En sängfäll och två läderlakan förfärdigades. Dessutom sömmades en tretton alnar lång bordduk med hedensöm och med två lister af gult och grönt, en på fem alnar med rödt och grönt i öfversöm, och fyra handkläden om tre alnar med hvit öfversöm. Så var det arbetet med binas afkastning. Af vaxet götos 1,120 ljus och 52 tortissor; 16 tunnor honung kommo till 34 tunnor mjöd, och 3½ tunna skirades till mathonung, hvaraf en del sedan »tillgjordes» till rosenhonung, blå phielenhonung, blåbärsmos, syltade hjortron, syltade lingon, syltade päron, stekta syltade päron, eplamos, syltade körsbär, körsbärsmos, hallonlag, stickelbärslag, päronemos, ysopsirup och boragesirup.

Det var således ett rätt ansenligt arbete, som fatburshustrun¹ och hennes underordnade: mjölkedejan, väfverskan, de sex fatburskvinnsfolken och de fyra fatburspigorna hade att utföra, och likväl är det endast en del af deras arbete, som synes i fatbursinventarierna, de förtiga hvad som utträttades i kök och ladugård. Och att hvad som gjordes, gjordes ordentligt tyckes framgå af en sådan notis, som att fatburspigorna på ett år skurade bort 3½ mark tenn af slottets tennfat och lika mycket mässing från mässingskittlarna.

¹ Hur betydande person denna var kan framgå däraf, att hustru Anna, som på 1530-talet var fatburshustru här och som synes varit förmögen — hon ägde ett hus i Västerås —, hade i förläning ett kapell med tomt i samma stad, Kungsbyn i Eriksstads socken, Dal och Kungsbyn vid Östensbro, Uppland. Gustaf I:s registratur II: 20, 320.

Knytning, knyppling och språngning

af

Agnes Branting.

Med spetsar mena vi i dagligt tal genombrutna textilföremål af guld, silfver, silke, linne, ylle, bomull, hår, växtfibrer m. m. utförda med olika och skiftande teknik. Ordet *spets* tages sålunda i mycket vidsträckt bemärkelse. Spets skulle likväl strängt taget endast beteckna en genombruten, uddig kantornering. Det säger sig själft, hur oegentligt det är att under denna förutsättning tala om mellanspets, spetsruta m. m.

Ehuru den uddiga formen var bruklig redan på 1500-talet, blef ordet *spets* icke allmänt i Sverige förrän fram på 1600-talet. Man synes för ifrågavarande art af arbete under 1500-talet bland annat hafva begagnat det utländska ordet *pasement*. Ett bref från Gustaf Vasa till drottning Margareta, dateradt Stockholm den 27 mars 1544, afslutas med följande ord: »Thu wilt och så käre Margarete skicke oss det pasement till honde, som hustru Anna Moens Smedz gjorde i Upsala.»¹

Pasement betecknade dock äfven täta bårder af guld, silfver, silke m. m., hvilka brukades som besättning å kläder; såsom framgår af inventariet öfver kungl. klädkammaren i konung Gustaf I:s tid.²

Vid genomgåendet af en mängd inventarieförteckningar från 1500- och 1600-talen öfver svenska kyrkoskrudar har jag ytterst

¹ Gustaf I:s registratur, del 16, sid. 162.

² Historiska handlingar, del II, sid. 5.

sällan påträffat ordet spets. Af tjugu sådana handlingar, som jag nyss undersökt, förekommer benämningen spets endast tvenne gånger och det i samma inventarium, nämligen ett från år 1690 öfver »kiörkiones skrud» i »Skoog Clösters kiörka», hvarest ett tillägg af samma år lyder: »den 25 Augusti A:o 1690 blef detta tillökad och

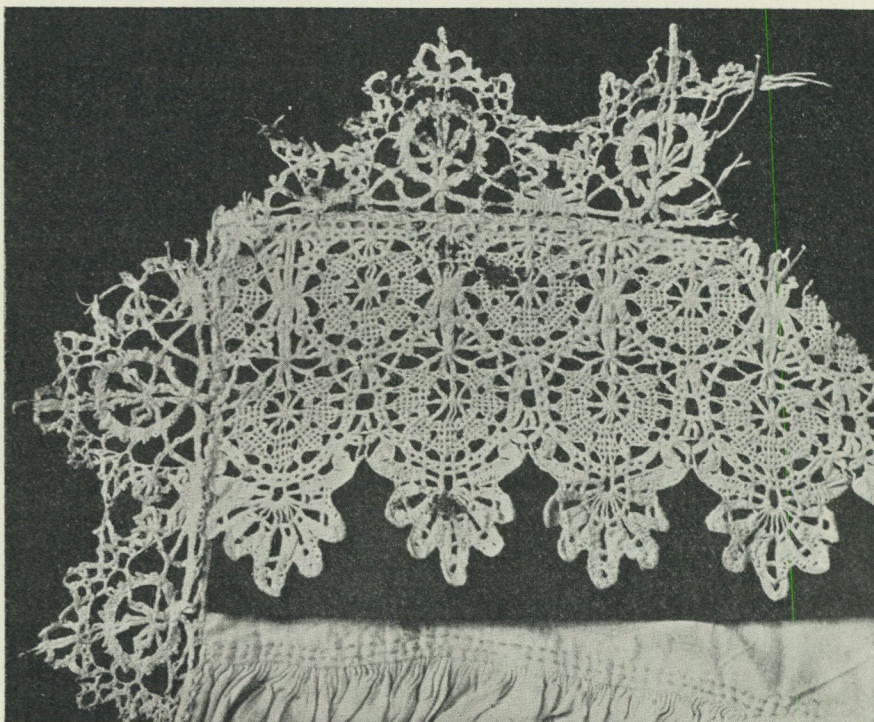

Fig. 1. Knypling. Från en Gustaf II Adolfs skjorta. Lifruskammaren.

skänckt aff Hr Kongl. Rådet greff Nicolaus Brahe till denna kiörkian som följer: — — — 3. Ähr gifvit af hennes Nåd grefvinnan tvenne altardukar af fynt dammask dräll: en af huuslärfitt med breda sydde spässer rund om. 4. Item tvenne borddukar en aff fynt damask dräll, och den andra aff huuslärfitt begge med breda sydde spisser om.»¹

¹ Skoklosters församlings räkenskapsbok (L. I: 1). Uppsala Landsarkiv.

Däremot omnämner flertalet inventarier från nämnda tid ofta *språngningar*, *knitningar* och *knypplingar*.

Ofvan nämnda Skoklostersinventarium upptager äfven ett par knytningar: »ett stycke altarduk af fynt Clösters lärfft med bräd fiyn knijtning omkringh . . . , en gammal mässark med isömmat arbete och knytning nedan till omkring gamal dock brukelig».

Östra Hargs kyrkoinventarium af 1635 upptager följande genombrutna textildöremål: »Kalkduuk med rödt silkie och guldh knytning med löff och wippor kringh om. Altarkläde af blådt karteck

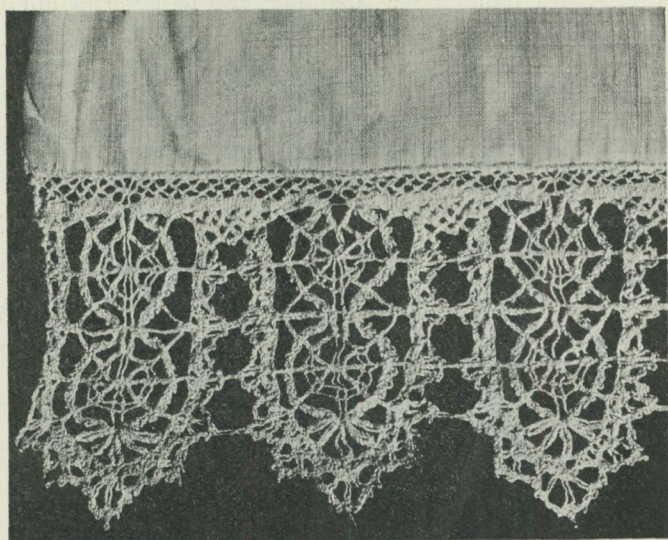

Fig. 2. Knypping. Från en Gustaf II Adolfs skjorta. Lifrustkammaren.

och med språngade Regarns lister ther omkringh. Altarkläde 4 alnar longt med breda knyttningar.» Samma inventarium tillökades: »1638. Kläde med språngade listor på Gudz bord I gifwit af H. Karin. 1640. Bred språngat med sijlke, lerftz lijsta på altaret. Gifwit ifrå Rogsta: Hvit lijnkläde med breda Knyttningar omkring på altaret i sakerstijgan. Ithem en bred lärftz lijsta med svart sylke språngat på högaltaret. 1656. Ett långt kläde med breda Knyttningar runt omkring på Gudz bord gifwa pastoris döttrar.»¹

¹ Östra Hargs kyrkobok N:o 1, pag. 3. Vadstena Landsarkiv.

Ofvan anförda citat utvisa, att man fordom hos oss benämnde dylika föremål efter den teknik, med hvilken de utförts, en sed, som man i allmänhet i utlandet, särskildt i Italien, ännu i dag är mån att bibehålla. Naturligen är detta bruk mycket efterföljansvärdt, alldenstund det genast lämnar en artbeskrifning af föremålet i fråga.

Knyta och binda är liktydigt. Det senare ordet återfinnes i medeltidsspråket i samband med nätarbete. Det berättas om Ansgarius, att han vid sina andaktsöfningar gärna ville hafva någon sysselsättning med handen »oc tha pläghade han gerna binda nät»¹.

Ordet knytning har äfven brukats för att beteckna stickning och knyppling. Egendomligt är att man i Sverige ofta kallar knyp-

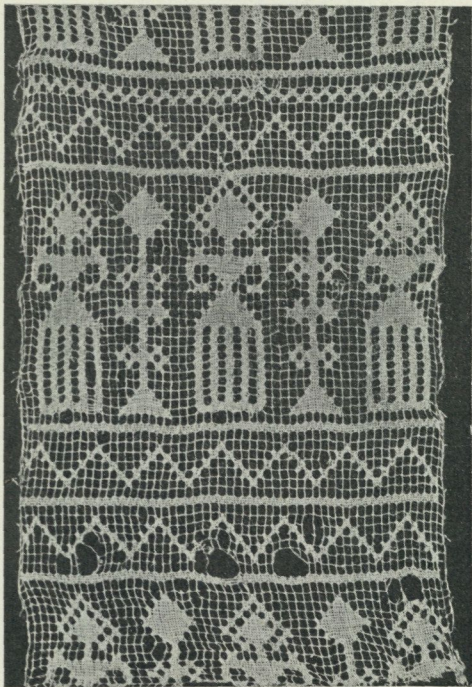

Fig. 3. Knytning. Nord. M. 10,752 a.

ling för knytning, under det man i Danmark gör tvärt om; man har dock fordomdags i Danmark liksom hos oss haft olika benämningar för de trenne viktigaste tillverkningssätten. »Hun lærte at knytte, kniple og sprange og andet saadant, som Ungdommen plejer at tilholdes», säges i en likpredikan öfver fru Karine Gyldenstjerne (född 1542) af J. Nielsön.² I vårt allmogespråk brukas ännu knyttning i vissa landskap för att beteckna knyppling. Allmogespråket innehåller för ifrågavarande arbetsarter en mängd speciella och karakteristiska ord, som äro af största intresse, men dessa

¹ Vita S. Ansharii, Scriptores Rerum Svecicarum, del II, sid. 245.

² Troels Lund, Dagligt Liv i Norden, Folkeudgave del IV, anm. till sid. 58.

benämningar måste naturligen grupperas under vissa *hufvudord*, gemensamma för hela landet.

Knytning, *knyppling* och *språngning* äro sådana hufvudord. Om dessa ord under århundradenas lopp stundom brukats växlande om samma slags teknik, så har det helt visst vanligen skett på grund af obekantskap med tekniken och ej på grund af fackmässig undersökning.

Fig. 4. Knytning. Takhimmel. Nord. M. 63,286.

Knytning är ett af tråd medelst knutar förfärdigadt nät, fig. 3. Den äldsta form af knytning återfinnes i de nät, som sedan urminnes tider brukats såsom fiskredskap. Rester af dylika äro funna bland stenåldersfynden i Norden. Knytning försiggår sålunda: tråden upplindas på ett nålliknande redskap, likformigt i båda ändar, därefter lägges tråden om en s. k. kafvel, rund eller platt, och fästes med en knut, så att en maska uppstår. Så bildas maska vid maska, tills man uppnått önskad bredd, då maskbildningen fortsättes i nya räckor under hvarandra. Själfva knutens bildning kan väl något

variera, men eljest skiljer sig föga den ena nätknytningen tekniskt från den andra. Utvecklingen af denna arbetsart är beroende af olika material och därmed samhörande groflek på maskorna samt i ornering af nätet. I samma nätarbete kunna finare och gröfre maskor växlande förekomma. Under medeltiden möta oss ornerade nät. I Statens Historiska Museum finnes en s. k. päll, utförd i knytning rikt prydd med trädning. Därå förekommande vapenbilder äro enligt uppgift skånska och förskrifva sig från tiden omkring 1500. Denna arbetsart är rikt representerad i våra samlingar. Större delen af allmogens s. k. takhimlar äro utförda i denna teknik, fig. 4.

Knyppling är ett af korsvis slagna trådar genombrutet textilt-föremål, se nedre delen af fig. 12. I skånskt allmogespråk heter det att slå en spets i stället för att knyppla. Samma arbete skulle äfven kunna kallas flätning. Under namn af knyppling, hvilket ord icke i denna bemärkelse torde kunna återfinnas förrän på 1500-talet, har det emellertid nått sin högsta fulländning. Ordet knyppling härleder sig från de s. k. knyppelpinnarna (klöppeln). Knypplingen försiggår på en dyna, hvarest trådarna parvis korsas. Grunden för den enklaste knyppling är flätning af fyra trådar. Ett nyligen påträffadt fragment af en besättning på en medeltids-stola, tillhörande Maria kyrka i Sigtuna, visar en teknik, som i intet afseende skiljer sig från den arbetsart, som ofvan är skildrad under namn af knyppling. Ylleflätningen från Nordens bronsålder, liksom guldfätningen från vår järnålder torde äfven stå i ett visst samband med ifrågavarande teknik.

Från dessa jämförelsevis enkla former har knypplingen utvecklats till den högsta konstprodukt, hvars olika typer äro karakteristiska för såväl skilda tidevarf som länder. Ett par exempel på sådana äro fig. 1 och 2, besättningar å tvenne skjortor, som hafva tillhört Gustaf II Adolf. Den förra bars i slaget vid Lützen, den senare i slaget vid Dirschau. Båda förvaras i Lifruskammaren.

Då denna uppsats icke afser att ingå i någon detaljerad beskrifning af vårt s. k. spetsarbete, utan blott att framhålla vissa hufvuddrag, så må vi redan nu från knytning och knyppling öfvergå till språngning. Hvar och en, som sysslat med textila studier, har

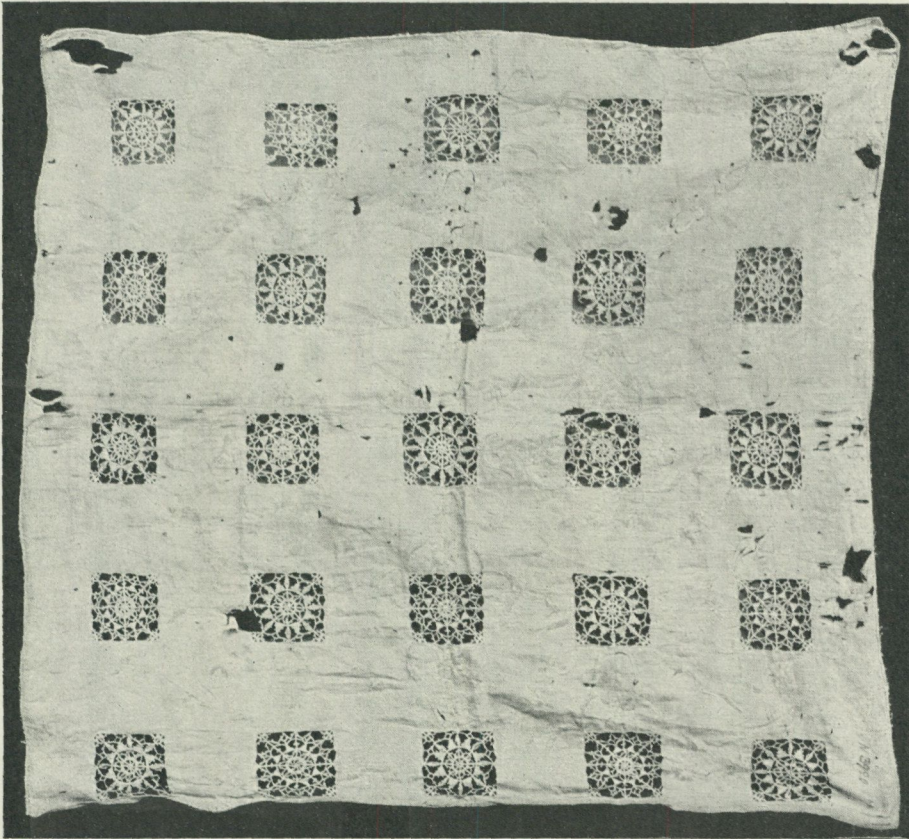

Fig. 5. Språngning. Kalkkläde. Dep. i Statens Historiska Museum.

ofta mött detta ord. Det heter »spraangning», »sprongning», »språngning», äfven »sprengning». Spraangning är ett fornnordiskt ord, som möter oss äfven i vår medeltidslitteratur samt vidare följer oss ända fram till våra dagar.

Enligt R. Cleasby, G. Vigfusson, An icelandic english dictionary, förekommer sprangning i isländska urkunder från äldre medeltiden. Sprang öfversattes af dem med »lace-weaving» och spranga med »to braidlace». — K. F. Söderwall, Ordbok öfver svenska medeltidsspråket, säger »sprangadher, p. adj. (fnor. sprangadr), utsydd eller utsirad med spetsar eller fransar,» systra, som kuno göra söm-

Fig. 6. Sprängning och knyppling. Klutaband från Skåne. Nord. M. 24,569.

garning eller sprangade garning; *silkesprongning* f. garnering med fransar af silke», o. s. v. — Joh. Fritzner, Ordbog over det gamle Norske Sprog: Sprang, Udsyning hvorved Enden af et Klæde gives kniplingsformigt Udseende og forsynes med vedhængende Frynser. — J. E. Rietz, Ordbok öfver svenska allmogespråket: *språnge-laken*, hvitt linnelärf, som spännes under taket i en bröllopsstuga. Det består af 4 till 6 stycken, hvaraf hvartannat utgör vanligt linne, de öfriga styckena likna spetstyg, hvari bilder af tuppar, stjärnor m. m. äro inväfda. — M. Heiden, Handwörterbuch der Textilkunde-skrifver »*Sprung*», *die getheilte Kette am Webstuhl*.

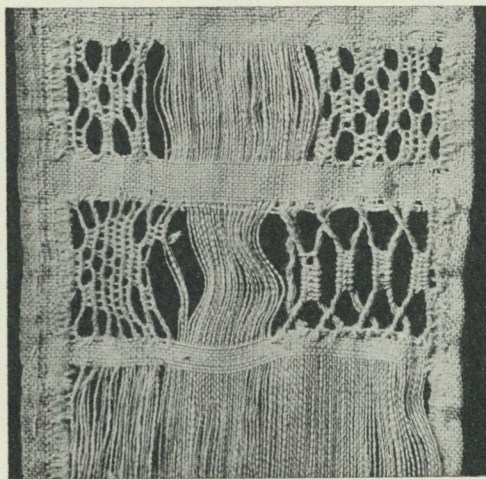

Fig. 7. Sprängning. Modernt arbete.

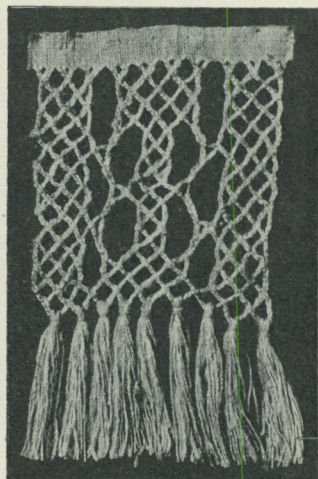

Fig. 8. Sprängning. Modernt arbete

Ehuru Heidens korta definition ingalunda är afsedd att förklara vår svenska språngning, så torde den emellertid, såvidt jag kan förstå, innebära språngningens hela hemlighet. Språngning är nämligen enligt min uppfattning kortast sagdt *delning af varpen*. Detta arbetsätt fordrar ett stycke tyg för att kunna utföras. Man kan därvid gå till väga på två sätt. Antingen utdragas de yttersta inslagstrådarna i väfven, så att varptrådarna hänga som en *frans*, och genom delning flätas dessa senare samman till ett genombrutet mönster, fig. 8, eller ock utdragas vissa inslagstrådar inuti tyget

Fig. 9. Språngning. Modernt arbete.

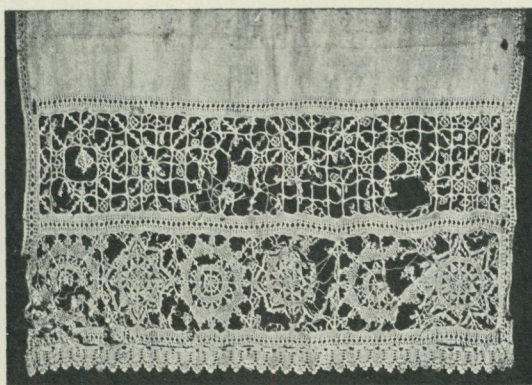

Fig. 10. Reticella. Nord. M. 40,600.

såsom vid hålsöm, hvarvid de kvarstående varptrådarna genom delning, d. v. s. genom språngning och vidare utsyning bilda ett genombrutet gallerverk, fig. 7. Från sistnämnda förfaringssätt härleder sig en mängd olika typer. Bland dessa vill jag endast framhålla tvenne. I det ena fallet utdrages så väl en del inslagstrådar som en del varptrådar, så att ett nät uppstår (*opus retiarium*), på hvilket man insyr mönstret, fig. 9; själfva midtpartiet utgöres här af den ursprungliga lärftsytan. I det andra fallet upptecknas med en sydd linje en ruta, inom hvilken så stor del af både varp och inslagstrådar bortklippes, att endast några få tvärlinjer i båda riktningarna kvarstå; genom dessa båda linjers skärningspunkt spänns extra hjälpstrådar från hörn till hörn i rutan och

äfvén på annat sätt, så att mönsterbilder uppstå, hvilka sedan genom sömnad rikt utsiras, fig. 5.

Vi se således, att språngning dels är ett slags fransknytning, dels ett slags hålsömsarbete. Däremot är det aldrig en frans eller spets löst förfärdigad af tråd. Man måste hafva tyget till utgångspunkt. Ett slags genombruten drällväfnad, hvilken förekommer å allmogens takhimlar och som måhända i »grinde veffen» (gallerväf) från 1500-talet finner sin motsvarighet, torde äfvén kunna räknas till språngning, ehuru den först i en utförligare redogörelse kan upptagas.

Olaus Magnus säger i det kapitel i sin *Historia de gentibus septentrionalibus*, Lib. XIII, cap. 48, som handlar om den nordiska kvinnans handarbete bland annat, att det fanns särskildt en konst-
art, i hvilken den nordiska kvinnan vida öfverträffade alla andra länders konstidkare, och det var uti språngning, »*candidissimo illo opere retiario quod språngning vocant*», i ordagrann öfversättning: detta hvitglänsande nätverk, som kallas språngning. Han framhåller såsom orsak härtill, att de förnäma kvinnorna i Norden såsom tidsfördrif utöfvade denna konst, och beskriver ytterligare, huru de enligt gammal sed därmed prydde sina bostäder ända upp mot takåsen. Om än Olaus Magnus' skildring är något öfverdrifven, så kunna vi väl ändock på hans ord våga antaga, att språngning var något karakteristiskt för det nordiska kvinnliga handarbetet. Hans jämförande skildring är så mycket märkligare, som den är nedskrifven i Italien vid en tidpunkt, då man anser, att s. k. *reticella*, d. v. s. nätbroderi i lärft, siden m. m., därstädes stod i sin fulla blomstring. Italien har enligt allmänt gängse uppfattning frambragt det förnämsta *reticella*-arbete, som man känner, och vår svenska språngning är likartad med *reticella*, fig. 10. Olaus Magnus' öfversättning *illo opere retiario* upplyser oss härom och utgör stöd för min tydning af språngningens teknik.

Att språngning betraktades som en särskild grupp bland handarbeten och icke är sömnad i vanlig mening framgår af arbetsordningen för Vadstena klostersistrar, där det heter: »Än andra

systra, som kunno göra söm gerning, *ällir* sprangade gerning, *ällir* redha till altara kläde gange hvar till sinna gerningh.»¹

Inventariet af 1692 för Linköpings domkyrka upptager språngade kalkdukar. En af dessa beskrifves på följande sätt: »I styck språngad med hvit silke och silfvergalloner smala förärad af Sal.

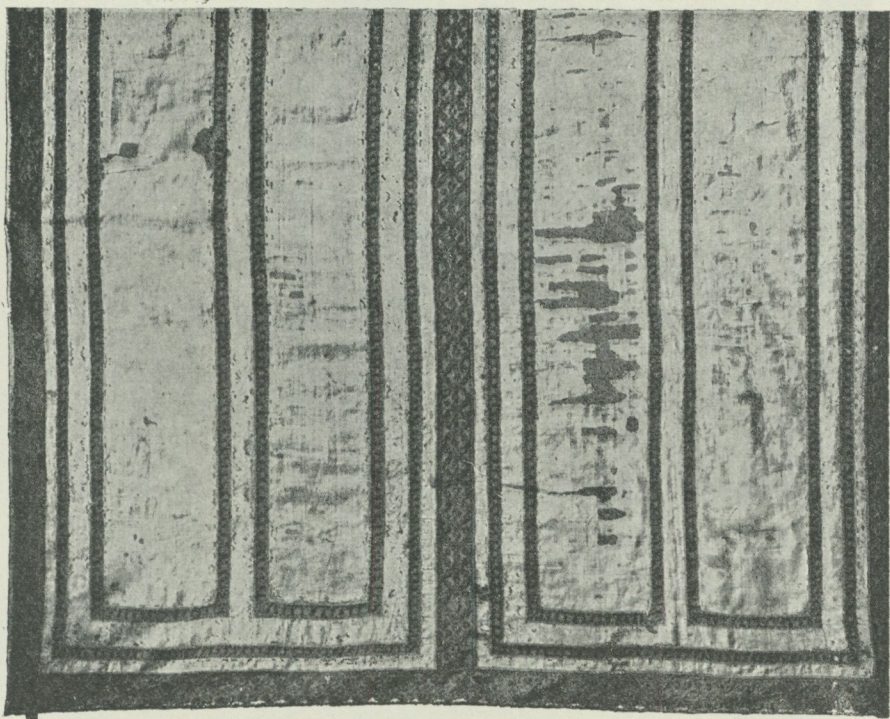

Fig. II. Sprängning och knyppling. Brudpäll. Nord. M. 41,675.

Biskopen Enandro.» Inventariet af 1891 från samma domkyrka omnämner, att en gammal hvit kalkduk med spetsrutur förvaras i Statens Historiska Museum enligt 1864 års beslut. — Såvidt jag kunnat finna, är denna kalkduk, fig. 5, å hvilken dock silfvergallonen är bortsprättad, identisk med biskop Enanders gäfvu.

Dylika föremål från äldre tid äro sällsynta. Bland kyrkoskruden i Uppsala domkyrka finnes dock en korkåpa, typiskt arbete från

¹ G. E. Klemming, Birgittas uppenb. V: 81.

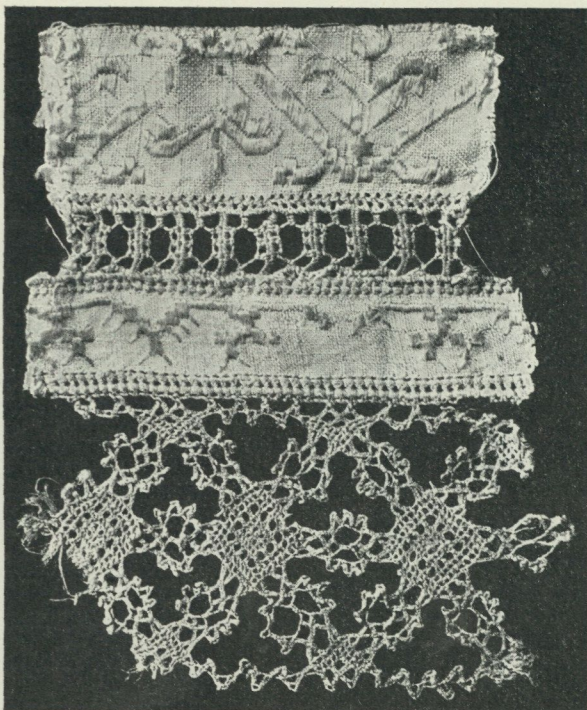

Fig. 12. Språngning, knyppling och plattsömsbroderi.
 Detalj af fig. 11.

Fig. 11, en brudpäll, är ett utsökt fint prof på språngning i förening med infällda knypplingar och silkesbroderier. Pällen ut-

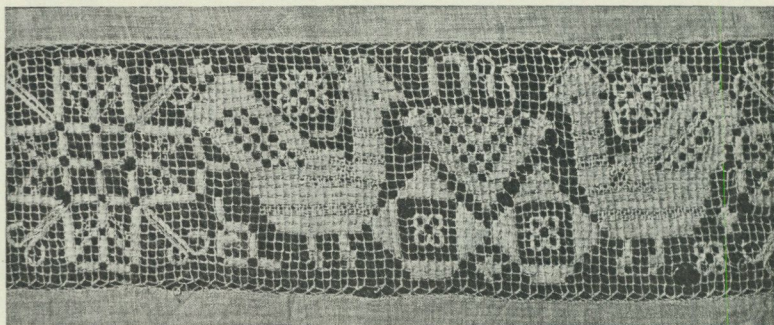

Fig. 13. Knytning. Detalj från en takhimmel. Nord. M. 73,752.

1400-talet, med s. k. knäppklaffar af lärft, helt utsydda med silkesprångning. Några trådar har man dock ej utdragit i lärftet, utan hålen äro åstadkomna genom hård tilldragning. Mönstret är rätlinigt, [s. k. »gotiskt».

Från 1500- och 1600-talen äga vi däremot flere exempel. I Statens Historiska Museum finnes en duk, som är ett praktstycke af denna art, rikt språngad och i öfrigt utsydd med svartsilke.

göres af 3 smala våder af finaste lärft. Storleken är $1,655 \times 1,340$ m. Väderna äro med sällsynt konstfärdighet sammanfogade med knypplade mellanverk. Rundt om hvarje våd och i midten följa smala språngade bårder. Vissa mellanrum i lärftet äro ornerade med ett rätlinigt mönster, sydt med silke, efter lärftets fina trådar, fig. 12.

Huru allmän språngningen var under 1500-talet framgår af många inventarieförteckningar. En sådan, som uppsattes 1554 i Skara domprostgård vid bouppteckningen efter biskop Sven Jacobus innehåller följande språngade föremål: »Ett gamelt sparlaken med rött köjell och med 3 spronge stycke. Ett gamelt sparlaken med blå köjell med 3 spronge stycke. En takdregt med hvit sprengning och röd grindeveff och 6 lerffts lister lengden på listerna är 4 alne 1 quart mijndre och lengden på Dretterna är 14 alne. En takdregt med rött vad mell och grönt och hvit sprengestycke och 3 stycke hvit grindeveff och rött linnet lerefft, Lengderne på listerne är 9 alne och Lengden på hele stycke är 14 alne. En utkastedt bordduk sijdh med silke och med små fyrkante spronge stycke $14\frac{1}{2}$ aln.»¹

Från senare tid möter oss äfven en rikedom på språngningar, särskildt i vår allmogekonst, som naturligen grundar sig på gamla nedärfda traditioner. Särskildt framstående är den skånska språngningen. Den språngade bården å fig. 6 liknar i teknik närmast hvad vi i dagligt tal kalla gobelin. En stor del af de föremål, som kallas för språngade äro emellertid endast *imitationer*. Medelst trådd knytning, knypping m. m. sökte man komma till liknande resultat. De spranghufvor, som tillhöra Unnarydsdräkten i Småland² äro sådana imitationer. De kallas för språngade, emedan de äro »genombrutna». Detta är folkets egen definition, hvilken ingalunda är oriktig, om än ofullständig. Förmodligen hafva dock dylika hufvor ursprungligen varit språngade. Det språnge-laken, som skildras af Rietz, är utan tvifvel sammansatt af lärft och trådda knytningar liknande fig. 13. Måhända voro äfven flere af Sven Jacobus' språngade drätter af liknande slag. De flesta af allmogens takhimlar, som vi

¹ F. Ödberg, Västergötlands fornminnesförenings tidskrift, häft. 8 och 9, sid. 87—88.

² P. G. Wistrand, Svenska folkdräkter, Stockholm 1906, sid. 35.

Fig. 14. Knyppling och språngad frans. Takduk. Nord. M. 47,884.

äga utgöras af knypplingar, fig. 14, knytningar och fransar, sammansatta med lärftsstycken.

Utom knytning, knyppling och språngning äga vi många andra arter af genombrutet textilarbete, såsom stickning, virkning, trädning på tyll m. m., hvilka naturligen i en fullständig redogörelse för svenska spetsar böra ingå.

Glädjande är att slutligen kunna konstatera, att ofvan skildrade trenne arter af svensk textilkonst, icke endast äro till tekniken kända, utan äfven alltjämt utöfvade, och under senaste år stadda i rik utveckling, och jag vågar hoppas, att äfven de gamla namnen knytning, knyppling och språngning skola blifva återupptagna och använda hvar och ett för sin art.

Från 64 Västerlånggatan, Stockholm

af

Sune Ambrosiani.

Uppmätningar och ritningar af *Anders Roland*.

Hvarje oktober månad synes vara de stora rifningarnas tid i Stockholm. Det ena gamla märkliga huset efter det andra blir då jämnadt med jorden, ofta utan någon föregående undersökning. Ej heller är det tillfälle att under rifningens gång göra iakttagelser öfver de många förändringar, som gamla byggnader regelbundet genomgått. Ej sällan förintas på detta sätt af okunnighet eller brist på intresse många betydelsefulla rester af förgången svensk kultur, rester som man synnerligen väl skulle behöfva få studera för att komma till en fullständigare kunskap om vårt lands odlingshistoria. Nordiska Museet saknar beklagligt nog möjligheter att ens tillnärmelsevis hålla reda på allt som vid denna årstid försvinner inom loppet af några få veckor. Regelbundet bedrifvas rifningarna på så många ställen på en gång, att det skulle fordras en anseelig tillökning i museets personal för att på lämpligt sätt kunna följa med hvad som då aflägsnas.

En och annan gång kommer dock ett meddelande om, att någonstädes en rifning är i görningen. Så har inträffat med huset 64 Västerlånggatan. Man afsåg här ej husets fullständiga nedrifvande, utan man ämnade behålla de gamla yttermurarna, men göra om våningarna. Huset skulle få en ny rumsindelning och ny inredning. I de gamla rummen hade för öfrigt månget förflutet årtionde lämnat ett och annat spår efter sig. Allt detta har naturligtvis tagits bort.

En våning, där delar af en gammal inredning med karakteristiskt utseende ehuru illa medfaren fanns kvar, var belägen en trappa

upp. Kring en förstuga i midten lågo 5 rum grupperade. Mot gården funnos: ett större rum och därinvid den sängkammare med alkov, från hvilken flera af bilderna äro hämtade, samt mot Västerlånggatan trenne smärre rum, fig. 1.

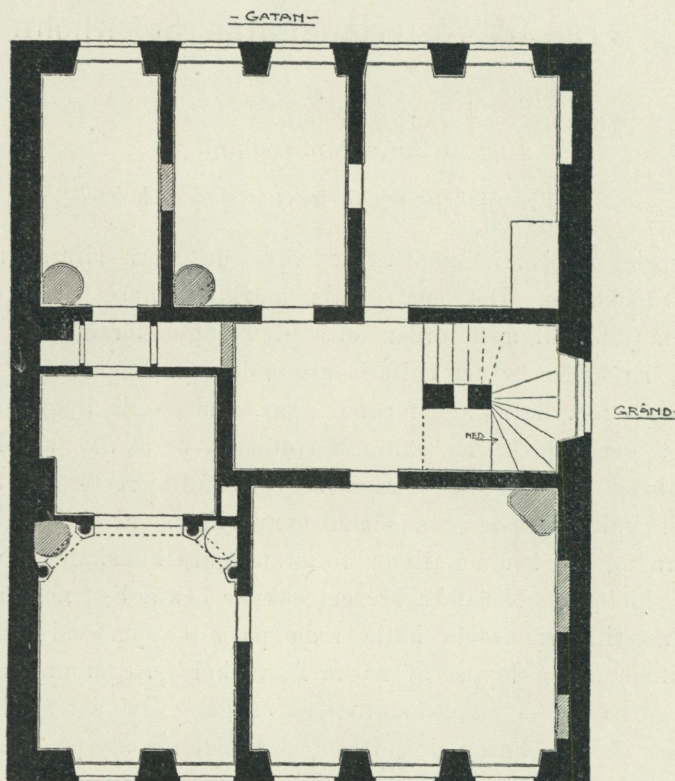

Fig. 1. Plan af våningen 1 tr. upp.

De båda gårdsrummen hade ännu i behåll sitt 1700-tals utseende. Taken voro af gips med en å duk målad plafond i midten. Taklisten, som var af trä, har i sängkammaren det utseende, som interiören, fig. 2, och detaljer, fig. 3, utvisa.

I det större rummet förekom samma taklistmotiv, ehuru något varieradt. De små rosetterna å fig. 3 äro skurna i poppel(?)bark. Senare påmålning har emellertid förändrat dem så, att man först efter renskrapning kunde få fram deras gamla utseende. (Nord. M. 107,275.)

Väggarna ha troligtvis saknat beklädnad och stått putsade. Deras enda prydnad utgjordes af en målad ram, ett tämligen bredt, nu åtminstone grått band. Allenast putsade väggar synas ej ha varit ovanliga ännu under 1600-talets senare del. Så är det i flera af rummen på det Torstensonska Ulfunda, byggt strax före 1650. Detsamma har jag äfven iakttagit å den 1904 rifna f. d. Braheska

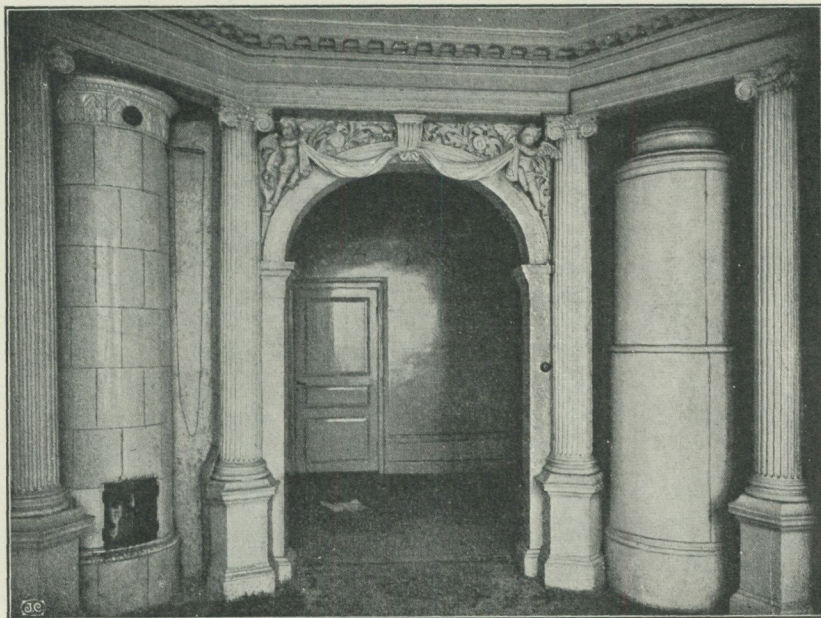

Fig. 2. Interiör, alkovväggen i kammaren.

egendomen i början af Kungsholmen, dit en del af de Bolinderska verkstäderna sedermera förlades. När så varit i slotten, väcker det ingalunda någon förvåning, att samma enkelhet rådt hos mindre välstående samhällsklasser, t. ex. i det 1903 rifna huset 15 Vollmar Yxkullsgatan.

I de båda rummen i 64 Västerlånggatan har det nedtill funnits en panel af trä. Sängkammarens södra vägg visar fig. 4, detaljuppmätningar af de olika profilerna fig. 5. Dörrarna hafva varit enkeldörrar med 3 speglar, se fig. 4 och interiören fig. 2. Fönsterfodrets utseende och trävirkets profiler visar fig. 6.

Sammanställer man planen fig. 1 och interiören fig. 2 erhåller man en god föreställning om sängkammarens utrymme. Utseendet af skiljeväggen mellan alkoven och rummet visar interiören.

Af en äldre på platsen befintlig rumsanordning har man dragit nytta för alkoven. På insidan af den af rummets väggar, som tillika utgör brandmur, är nämligen sedan gammalt en utläggning af muren för rökgångar; kanske har äfven en öppen spis under ett tidigare skede här haft sin plats. Denna utläggning af muren blef lämplig utgångspunkt för alkovens ena sida. Den motstående sidan ordnades så, att den skulle korrespondera mot den förutnämnda.

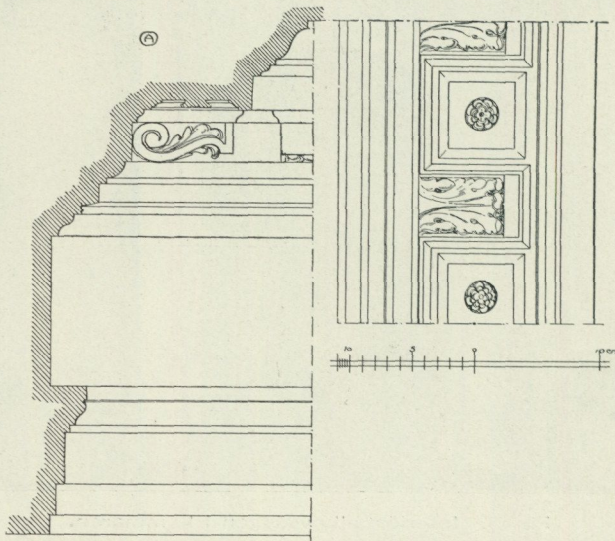

Fig. 3. Taklist från 1700-talet, tvärsnitt och plan.

Detaljer från kolonnerna å framsidan af alkoven visar fig. 7; snitt af arkivolt och anfangslisten till bågöppningen visar fig. 8. I nischerna å ömse sidor om denna har man i den ena satt en kakelugn och i den andra en imitation i trä af en sådan. Som å fig. 2 synes är den verkliga kakelugnen en sådan af hvita kakel från 1800-talets midt. Skåpet i den andra nischen har däremot den välkända formen af en rund kakelugn från 1700-talets senare hälft. Säkert har den hvita kakelugnen fått efterträda en ugn af just det utseende, som skåpet visar. Alkovens framsida är knappast äldre

än den tid den imiterade ugnformen anger, så väl är skåpet insatt i sin omgivning, att någon ålderskillnad väl ej finnes. Det ges nämligen en förvånansvärd likhet mellan vissa gustavianska inredningar och möbler med sådana från en rätt tidig del af 1700-talet, som ännu har mycket af barocktraditioner uti sig. Utom detta exempel i Västerlånggatan 64 gifves det åtskilliga andra. På egendomen Hanstavik utanför Södertälje finnes t. ex. i en sal i bottenvåningen befryndade inredningsdetaljer från gustaviansk tid, som man vid hastigt påseende skulle kunna tro vara några årtionden äldre.

Enligt uppgift skulle den gamle ägaren af huset vid Västerlånggatan ha förbehållit sig denna alkovvägg vid försäljningen för att lämna den till Drottningholms slott. Anledningen härtill antar jag vara, att man trott den härstamma från ungefär samma tid som nämnda slott. I den af hofintendenten G. Lindgren skrifna delen i det till 1897 års utställning utgifna stora

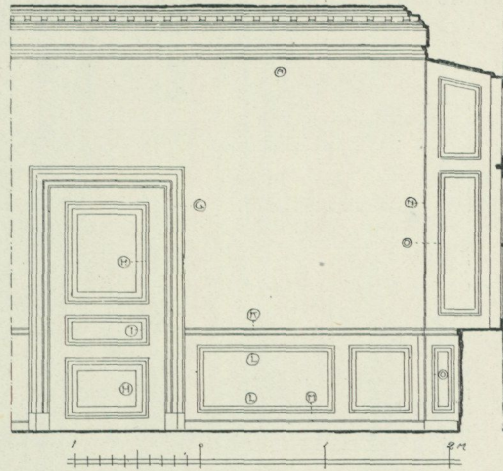

Fig. 4. Sängkammarens södra vägg.

verket Stockholm, finnes uttalanden i denna riktning. Som nämnt synes mig detta vara ett för tidigt daterande af ifrågavarande vägg.

När man började aflägsna de i det föregående omnämnda taken, panel m. m. i de båda rummen, gjorde man emellertid nya intressanta fynd. Det visade sig nämligen, att ofvan gipstaken sutto äfven de äldre bjälktaken kvar, fig. 9. Det är väldiga träd som användts, ty det är endast en stock öfver hela spännvidden mellan ytterväggarna. Bjälkarna, som fått den profil fig. 10, 11 visar, ha sin längdriktning parallellt med Västerlånggatan. På de tre nedifrån synliga sidorna voro bjälkarna dekorerade i färger med stiliserade växtmotiv. På bjälkarna låg en blindbotten af snedt afskurna

korta plankbitar, äfven dessa med en profilering. Dessa profiler, fig. 11, så väl som kanterna utefter bjälkarna hade sedan målats i skiftande bjärta färger (gult, blåhvitt, orangerödt och mattgrönt). Grundfärgen på bjälkar och blindbotten var gråhvit.¹

Innertak konstruerade på ett liknande sätt synas ha varit vanliga i Stockholm såväl under slutet af 1500-talet som under 1600-talet.

Vid en ombyggnad i Stockholms enskilda banks hus vid Stora Nygatan påträffades ett liknande tak, ehuru mycket rikare dekoreradt än det i 64 Västerlånggatan funna. Sedermera har det först-

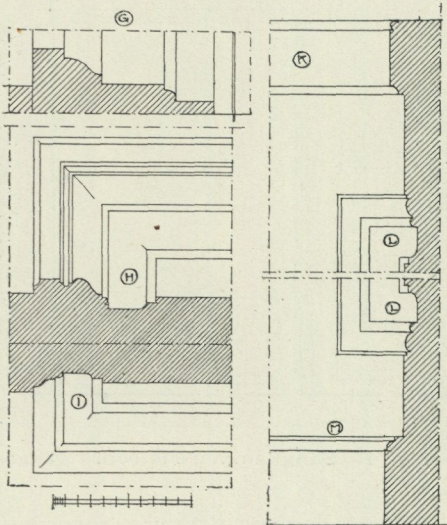

Fig. 5. Detalj från fig. 4.

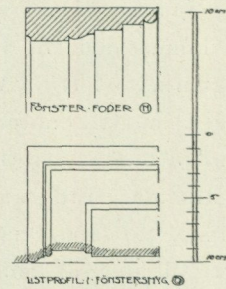

Fig. 6. Detalj från fig. 4.

nämnda blifvit uppsatt i en salong å fru Anna Wallenbergs egendom Malmvik å Lofön, ej långt från Drottningholm. Dess ålder är 1500-talets slut. Yngre sådana ha under rifningen af huset Arsenalsgatan 2 D i Stockholm påträffats i många rum. Delar af dessa kunna få ses i Nordiska Museet, sedan museet lyckats förvärfva åtskilliga af dem.

¹ Äfven i husets öfriga bjälklag finnas mäktiga bjälkar med spår af liknande dekorerad som i ofvan beskrifna tak. Några dekorerade bjälkar har ägaren, dir. G. Friberg, öfverlämnat till Nordiska Museet.

I 64 Västerlånggatan komma bjälkarna i det gamla taket till större delen att fortfarande få göra tjänst, men blifva gifvetvis öfvertäckta. Uppmätningen af taket, fig. 9, är från rummet bredvid sängkammaren; liknande tak finnas emellertid också i denna så-

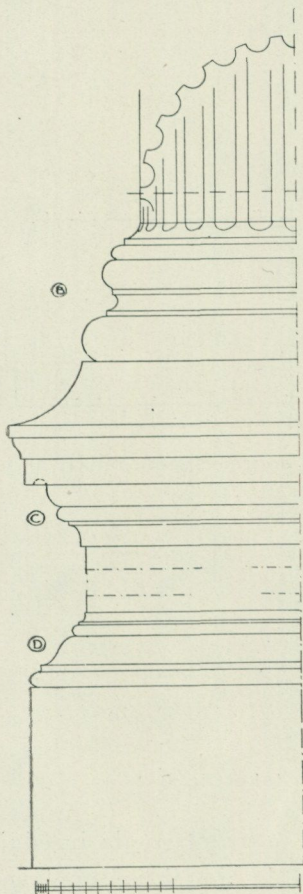

Fig. 7. Detalj från en af kolonnerna fig. 2.

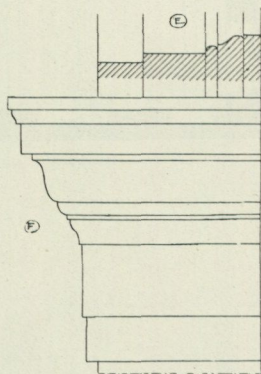

Fig. 8. Detalj från en af kolonnerna fig. 2.

väl som i alkoven. I södra väggen af det nyssnämnda rummet kom vid rifningen jämväl fram ett par nischer, fig. 9. På väggen vid sidan af dessa funnos spår af målade draperier från samma tid. Nischernas form tyder på att väggen byggts under slutet af 1500-

eller början af 1600-talet. Äfven annat anger detta som tidpunkten för byggnadens uppförande, såsom formen på källarnas höga tunn-hvalf,¹ de där bevarade dörröppningarna af tegel och ej minst portalen mot Västerlånggatan, fig. 12.²

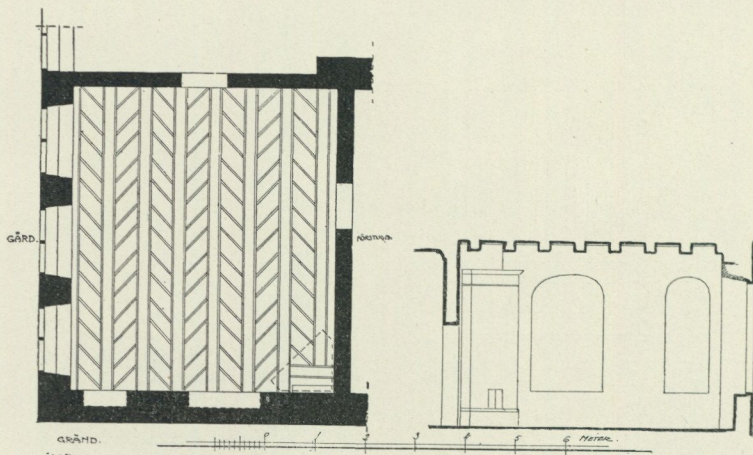

Fig. 9. Yttre rummet, tak och nischer i södra väggen, omkr. år 1600.

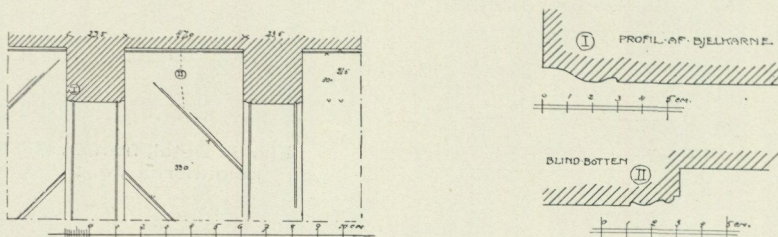

Fig. 10, 11. Detaljer från taket fig. 9.

Som man finner ha här påträffats rester af gamla inredningar, värda stor uppmärksamhet på grund af de ej oviktiga upplysningar de lämna om de gamla stockholmarnes lefnadssätt och smak. Det vore då i hög grad önskligt, att det gafs tillfälle att få uppmäta flera af dessa gamla hem, innan den moderna verksamheten kräver

¹ Som ett kuriosum kan omnämnas, att det från källarrummet närmast gatan går en hvälfd gång in under denna, hvilken gång sedan länge varit förmurad.

² Portalen skall nedtagas vid husets omändring och kommer på grund af de nya anordningarna i husets inre att flyttas, sedan den renhuggits från oljefärgen.

plats för sina behof. Det förefaller som om byggnadsföretag, däri det ofta nedlägges miljoner kronor, omärkligt skulle fördyras, om byggherren i tid vidtog åtgärder att i bild bibehålla hvad som skall försvinna. Fortsätter man nämligen inom de gamla stadsdelarna år efter år som hittills att rifva ned, så kommer det

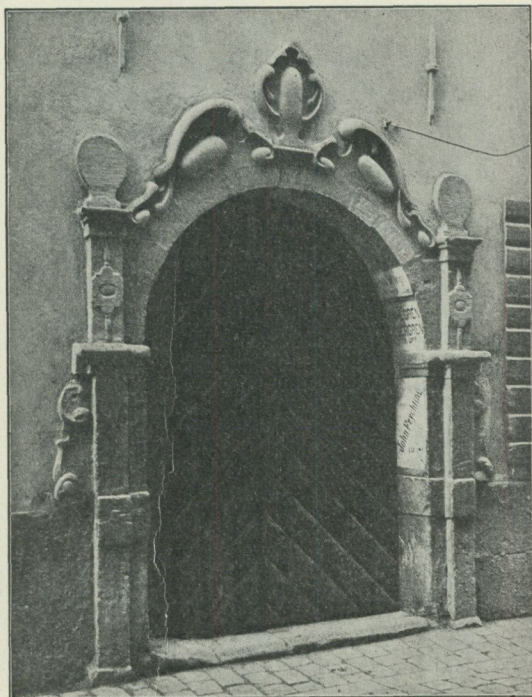

Fig. 12. Portal mot Västerlånggatan.

snart ej att finnas kvar i Stockholm några gamla byggnadsminnen, hvarken vår storhetstids många karakteristiska stormansboningar eller den mer anspråkslösa borgarklassens hem, lika litet som några fullt trovärdiga uppmätningar och beskrifningar, hvilka kunna lämna besked om, huru de i sin tid sett ut.

Sammanträden. *Svenska Fornminnesföreningen.* Den 6 okt. 1906 hölls föredrag af professor *Fritz Löffler* om Sparlösastenen, tryckt i Västergötlands Fornminnesförenings tidskrift h. 16. 17, och af lektor *Erik Brate* om Rökstenen. Den 15 dec. 1906 hölls föredrag af adjunkten *Johan Nordlander* om namn på -hem och -vin i Norrland, tryckt i *Ymer* 1907, h. 1, och af professor *Oscar Montelius* dels om de olika formerna för halsringar under brons- och järnåldrarna, och dels om en nordisk vikingatidsgraf på en ö utanför Bretagnes kust. En pulpet, en bänk och en stol, tidigt medeltida möbler från Vallstena kyrka på Gottland förevisades. På årsmötet den 4 mars invaldes arkitekten *S. Curman* i styrelsen. Intendenten *G. Karlin*, Lund, föredrog om fynden på S. Mikael's kyrkogård i Lund och redogjorde för de åtgärder, som vidtagits att bevara Kallendehuset i Lund. Den 2 april hölls föredrag af amanuensen *Sune Ambrosiani* om S. Lars' medeltida torn i Linköping och af amanuensen *Otto Janse* om Gråbrödraklostret i Ystad.

Urd i Uppsala. Den 12 febr. föredrag af fil. kand. *A. Edin*: Norrland under förra hälften af 1600-talet; den 21 mars föredrag af fil. kand. *L. v. Post* och *Sune Lindqvist* om en offerplats i en mosse vid Frövi, Edsbergs sn, Närke, och af docenten *Oskar Almgren* om en bronsåldersstuga vid Boda i Bred sn, Uppland; den 21 april af lektor *Karl Nordlund* om silfverbrytningen i Sala under Gustaf Vasas tid och af amanuensen *Sune Ambrosiani* om Odinskultens härkomst.

Nya fornminnesföreningar. I slutet af 1906 bildades *Dalslands Fornminnesförening* med uppgift att vårda landskapets fasta fornlämningar och att bilda ett museum förenadt med arkiv. Styrelsen skall ha sitt säte i Färgelanda. Intendent för samlingarna är herr *Th. Langer*.

Februari 1907 skapades ännu en lokal fornminnesförening, nämligen för *Ystad*, med lektor *N. Wimarsson* som sekreterare. Närmaste anledningen torde vara, att den ökade byggnadsverksamheten hotar de i stadens centrala delar belägna korsvirkeshusen, hvilka föreningen nu skall söka rädda. Ett sådant, »borgmästarhuset», torde redan vara flyttadt till platsen vid det gamla gråbrödraklostret, hvilken byggnad fortfarande väntar på lämpliga konserveringsåtgärder.

Samfundet för Nordiska Museets främjande.

I hufvudstaden bosatt stiftande ledamots årsafgift är *sju* kronor. Utom hufvudstaden bosatt ledamot erlägger en årsafgift af *fem* kronor.

Enligt § 6 i samfundets stadgar är emellertid den, som i stället för den årliga ledamotsafgiften på en gång erlägger minst ett hundra kronor, att anse såsom ständig ledamot och sedan befriad från alla afgifter.

Ledamot såväl stiftande som ständig erhåller årligen ett årskort till Nordiska Museet för sig personligen eller för en medlem af sin familj, hvilken namn i sådant fall torde uppgifvas. Tidsskriften »Fataburen» utdelas till medlemmar bosatta utom Stockholm. Därstädes boende kunna erhålla densamma till halfva boklådspriset genom museets expedition.

Dessutom äger ledamot rätt att för de närmaste medlemmarna af sin familj (man, hustru, syskon eller barn) erhålla årskort gällande till museets samtliga afdelningar för ett pris af *tre* kronor för hvarje sådan medlem. Årskort till Skansen kosta eljest 6 kr. för vuxna, 4 kr. för barn.

På det stiftande ledamot ej må hafva besvär med årsafgiftens insändande, upptages densamma utom Stockholm genom postförskott samt i Stockholm efter den 15 januari genom bud. De i Stockholm bosatta medlemmar, som så önska, kunna dock den 15 dec.—15 jan. å museets expedition utlösa sina årskort.

Bref och meddelanden torde ställas till Sekreteraren i Samfundet för Nordiska Museets främjande, adress Nordiska Museet, Stockholm. Allm. Telefon 4. Riks Telefon 398.

Gäfvor till Nordiska Museet emottagas med tacksamhet. Från landsorten insändas de under adress Nordiska Museet, Stockholm. I Stockholm kunna de inlämnas antingen i museet eller å Skansen, Djurgården. Vid hvarje föremål böra fyndort och gifvarens namn, titel och adress samt i öfrigt hvarje upplysning, som kan lämnas om föremålets historia eller användning, så fullständigt och tydligt som möjligt angifvas.

Fotografer! Fotografier af kulturhistoriskt, etnografiskt och arkeologiskt intresse (byggnader och byggnadsdetaljer, eldstäder, husgeråd, utöfvandet af landtliga sysslor och hemslöjd, idrotter och lekar, forntroföremål o. s. v.) mottagas med tacksamhet af Nordiska Museet.

Författare och förläggare, som önska böcker och uppsatser anmälda eller omnämnda i tidskriften, behagade insända dem under adress *Nordiska Museet*, Stockholm. Manuskript, meddelanden och uppgifter insändas under samma adress.

Fataburen utkommer med 4 häften om tillsammans minst 256 sidor årligen och åtföljes dessutom af en redogörelse för museets förvaltning.

Tidskriften kostar i bokhandeln och på posten 5 kr. för årgång. Lösa häften säljas i mån af tillgång för 2 kr. Den utdelas gratis till de ledamöter i Samfundet för Nordiska Museets främjande, som äro bosatta utom Stockholm. I hufvudstaden boende ledamöter kunna erhålla tidskriften till halfva boklädspriset vid rekvisition genom Museets expedition.

Tidskriften distribueras genom

Herr O. A. LILJEGRENS bokhandel.